

ADVIES VAN DE EXPERTGROEP

Beoordeling werelderfgoednominaties

COLOFON

Bitter en Zoet. Advies van de Expertgroep beoordeling werelderfgoednominaties.
Advies in opdracht van de directeur-generaal Cultuur en Media van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

Coverfoto: Bitter en Zoet, Veenhuizen

Maart 2015

Bitter en Zoet.

ADVIES VAN DE EXPERTGROEP
BEOORDELING WERELDERFGOEDNOMINATIES

Maart 2015

Van Nellefabriek,
UNESCO
Werelderfgoed
sinds 2014

Inhoudsopgave

Voorwoord

Voor u ligt het rapport van de Expertgroep beoordeling werelderfgoednominaties. Dit is het resultaat van een intensieve en boeiende periode van onderzoek, analyse en consultatie. De Expertgroep heeft de opdracht om een advies uit te brengen over de kansrijkheid van de door het Rijk beoogde nominaties voor de Werelderfgoedlijst, de rangorde van de nominaties en een mogelijk jaar van nominatie met veel inzet en interesse uitgevoerd.

De gekozen aanpak van een tussentijdse evaluatie van alle kandidaten is vruchtbaar en effectief gebleken. De kandidaten verdienen allen complimenten voor de gedegen wijze waarop zij invulling hebben gegeven aan de hen voorgelegde onderzoeks-vragen. Daarvoor hebben zij niet alleen veel werk verricht, maar ook heeft dit evaluatieproces de kandidaten gestimuleerd tot reflectie en bezinning op de eigen nominatie en uitgenodigd tot onderlinge uitwisseling en samenwerking.

Het is bovendien bijzonder nuttig gebleken het gehele nominatieproces tegen het licht te houden. Hieruit zijn een aantal generieke aanbevelingen voortgekomen die in het navolgende rapport voorafgaan aan de bespreking van de afzonderlijke rapportages. De Expertgroep spreekt de hoop uit dat deze aanbevelingen de huidige, maar ook toekomstige voordrachten ten goede zullen komen.

Van vier van de zeven beoordeelde erfgoederen is de Expertgroep van mening dat de *Outstanding Universal Value* kan worden aangetoond. Deze kunnen in de komende jaren (2017- 2020) worden ingediend bij het UNESCO Werelderfgoedcomité als nominatie voor de Werelderfgoedlijst.

Van drie erfgoederen is de aanwezigheid van *Outstanding Universal Value* niet aangetoond. Wel zijn voor elk van deze drie kandidaat-erfgoederen voldoende argumenten aanwezig om te blijven onderzoeken of een nominatie voor de Werelderfgoedlijst kansrijk is. De expertgroep stelt dan ook voor deze drie kandidaat-erfgoederen in 2017 opnieuw te evalueren.

Gaarne zeg ik hierbij dank aan mijn collega-leden van de Expertgroep, alsmede aan de adviseur en secretaris die de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed ter beschikking stelde. Zij hebben zich allen bijzonder ingezet om deze verantwoordelijke opdracht tot een goed einde te brengen.

Namens de Expertgroep wens ik alle kandidaten veel succes met het vervolg van het nominatietraject.

Robert J. Quarles van Ufford, voorzitter

De Expertgroep vergadert in de tea room van de Van Nellefabriek

1. Opdracht en werkwijze

AANLEIDING

In 2010 presenteerde de Commissie Herziening Voorlopige Lijst Werelderfgoed haar advies inzake welk erfgoed door het Koninkrijk der Nederlanden in de toekomst kan worden voorgedragen bij UNESCO voor een plaats op de Werelderfgoedlijst.[1] Op basis van dit advies heeft de regering de Voorlopige Lijst van Nederland vastgesteld en bij UNESCO ingediend.[2] Op de huidige Voorlopige Lijst staan 10 kandidaten. Twee daarvan hebben inmiddels een nominatierapport ingediend: Teylers in Haarlem en de Van Nellefabriek in Rotterdam. Teylers is na een negatieve beoordeling door ICOMOS in 2013 teruggetrokken; de Van Nellefabriek is in juni 2014 op de Werelderfgoedlijst geplaatst.

De resterende kandidaten op de Voorlopige Lijst zijn hiermee de volgende:

- Bonaire National Marine Park
- Koninklijk Eise Eisinga Planetarium
- Koloniën van Weldadigheid (samen met België)
- Nieuwe Hollandse Waterlinie (uitbreiding van de Stelling van Amsterdam)
- Plantagesysteem van West Curaçao
- Romeinse Limes (samen met Duitsland: uitbreiding van de *Frontiers of the Roman Empire*, Verenigd Koninkrijk, Duitsland)
- Saba
- Sanatorium Zonnestraal (eventueel samen met Finland)

TUSSENTIJDSE TOETSING

Na het teleurstellende verloop van de nominatie van Teylers werd duidelijk dat een plek op de Voorlopige Lijst geen garantie was voor een succesvolle nominatie. Een nadere beoordeling van de kansrijkheid van een nominatie bij het Werelderfgoedcomité van UNESCO leek gewenst. Bovendien was al toegezegd dat een volgordebepaling van de resterende kandidaten in 2015 zou plaatsvinden. Beide trajecten konden nu ineengeschoven worden. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed heeft om die reden de acht werelderfgoedkandidaten in 2013 gevraagd om een rapportage op te stellen waarin de kansrijkheid van de nominatie zou worden aangetoond.[3]

Ten behoeve van deze tussentijdse rapportage is de kandidaten een *format technische beoordeling* beschikbaar gesteld, waarmee de kandidaten op uniforme wijze de informatie konden aanleveren. De oorspronkelijke inleverdatum was op 31 augustus 2014. Op verzoek van de kandidaten is deze datum verschoven naar 1 november 2014. Voor de beoordeling van de rapportages werd een internationaal samengestelde Expertgroep ingesteld.

[1] Commissie Herziening Voorlopige Lijst Werelderfgoed. Uitzonderlijk en Universeel. Voorlopige Lijst Werelderfgoed Koninkrijk der Nederlanden 2010. Advies (2010).

[2] Zie: Bijlage A. Brief van staatssecretaris Zijlstra aan de directeur van het UNESCO Werelderfgoedcentrum, Kishore Rao, 16 augustus 2011

[3] Zie: Bijlage B. Brieven van de directeur van de RCE aan de werelderfgoedkandidaten, 14 oktober 2013 en 21 maart 2014. In de bijlage zijn als voorbeeld de brieven aan Bonaire en Curaçao opgenomen.

OPDRACHT EXPERTGROEP

Op 31 oktober 2014 werd deze Expertgroep ingesteld[4] door de directeur-generaal Cultuur en Media van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, namens de minister van OCW en de staatssecretaris van Economische Zaken. De Expertgroep kreeg de opdracht te adviseren “over de kansrijkheid van de beoogde nominaties, de rangorde van de nominaties en een mogelijk jaar van nominatie”. De Expertgroep diende derhalve de ingezonden rapportages te beoordelen, als eerste check om te bepalen of een nominatie op dit moment kansrijk is, dan wel aan te geven wat er voor een succesvolle nominatie nog moet gebeuren.
De opdracht aan de Expertgroep wijkt duidelijk af van de taak die de Commissie Herziening Voorlopige Lijst Werelderfgoed in 2010 had. Bij deze zgn. Commissie Leemhuis lag de focus vooral bij het identificeren en selecteren van ondervertegenwoordigd erfgoed binnen het Koninkrijk als potentieel werelderfgoed. De Expertgroep heeft voornamelijk de kansrijkheid van een nominatie beoordeeld, op basis van grondige kennis van de procedures en de wijze van beoordelen van IUCN, ICOMOS en het Werelderfgoedcomité, alsmede een advies uitgebracht over de volgorde waarin de nominaties kunnen worden ingediend.

[4] Zie: Bijlage C. Benoemingsbrief van de directeur-generaal Cultuur en Media van het Ministerie van OCW aan de leden van de Expertgroep, 31 oktober 2014

SAMENSTELLING

De internationaal samengestelde Expertgroep bestaat uit de volgende personen. Allen hebben ruime ervaring met het schrijven en/of beoordelen van Werelderfgoednominaties, in diverse verantwoordelijkheden:

- Robert Quarles van Ufford (NL), secretaris-generaal van de Nationale UNESCO Commissie, bestuurslid van ICOMOS Nederland, lid van de Nederlandse delegatie bij de vergadering van het Werelderfgoedcomité in 2012, 2013 en 2014, voorzitter van de Expertgroep;
- Bénédicte Selfslagh (B), werelderfgoed en cultureel erfgoed expert, voormalig secretaris-generaal en board member van ICOMOS-Internationaal, lid van de delegatie tijdens het Belgisch lidmaatschap van het Werelderfgoedcomité 1999-2003 en Rapporteur van het Comité 2002-2003;
- Suzanne van Aerschot-van Haeverbeeck (B), voormalig Werelderfgoedcoördinator Vlaanderen, architectuurhistorica, verantwoordelijk voor diverse Vlaamse werelderfgoednominaties, lid van de delegatie tijdens het Belgisch lidmaatschap van het Werelderfgoedcomité 1999-2003;
- Sabine Gimbrère (NL), Hoofd bureau Internationale Betrekkingen, Gemeente Amsterdam. Voorheen senior adviseur bij OCW, lid van de delegatie tijdens het Nederlands lidmaatschap van het Werelderfgoedcomité 2003-2007 en uit dien hoofde plaatvervangend voorzitter van het Werelderfgoedcomité;
- Jens Enemark (DK), voormalig secretaris van het Common Wadden Sea Secretariat en betrokken bij de drie opeenvolgende, grensoverschrijdende nominaties van de Waddenzee voor de Werelderfgoedlijst 2008-2014.

Het secretariaat werd verricht door Lisette van Leemput. De Expertgroep werd geadviseerd door Dré van Marrewijk, de Nederlandse coördinator voor Werelderfgoedaangelegenheden. Beiden zijn werkzaam bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

DE AANPAK

Zeven tussentijdse rapportages zijn voor de deadline van 1 november 2014 ontvangen. Van Saba is geen rapportage ontvangen. Om die reden is Saba niet in de beoordeling betrokken.

Voor de beoordeling van de rapportages is een beoordelingsformulier opgesteld, dat als bijlage D is opgenomen in dit advies[5]. Het formulier is ingedeeld in drie blokken, conform het format voor de rapportage.

De essentie van het Werelderfgoedverdrag is gelegen in het begrip '*Outstanding Universal Value*' ofwel OUV. Het bepaalt of een erfgoed een werelderfgoed kan worden of niet. Onder *Outstanding Universal Value* wordt een zodanige culturele en/of natuurlijke betekenis verstaan die zo uitzonderlijk is, dat deze nationaal belang te boven gaat en van algemeen belang wordt geacht voor huidige en toekomstige generaties van de mensheid. Als zodanig is de instandhouding van dit erfgoed van het grootste belang voor de internationale gemeenschap als geheel.

OUV bestaat uit een rechtvaardiging voor tenminste één van de 10 selectiecriteria, een vergelijkende analyse en een verklaring van integriteit en authenticiteit. Ieder erfgoed op de werelderfgoedlijst moet aan deze vereisten voldoen. Daarnaast is voor een succesvolle nominatie een afdoende bescherming en duurzaam beheer vereist. Al deze vereisten komen samen in een *Statement of OUV* . De verschillende onderdelen zijn op de navolgende wijze in de beoordeling van de rapportages betrokken.

[5] Zie: Bijlage D.

Blok A heeft als overkoepelende titel *Outstanding Universal Value* (OUV), *Comparative Analysis* en begrenzing. In *The Operational Guidelines* heeft het Werelderfgoedcomité tien criteria gedefinieerd op grond waarvan een erfgoed uitzonderlijke universele waarde kan hebben. De Expertgroep beoordeelde als eerste of OUV voor ten minste één van deze 10 criteria[6] overtuigend kon worden aangetoond en er daarmee een rechtvaardiging voor de OUV van de *property* was.

Voor het aantonen van OUV is het voorts cruciaal dat ook aan de vereisten van integriteit en authenticiteit wordt voldaan. Waar integriteit op zowel cultureel als natuurlijk erfgoed van toepassing is, is authenticiteit alleen bij cultureel erfgoed van toepassing. Onder integriteit [7]wordt verstaan dat het erfgoed volledig en intact en niet bedreigd is. De *property* dient aan te tonen dat deze alle elementen bevat om de uitzonderlijke universele waarde tot uitdrukking te brengen en een volledige weergave geeft van alle elementen die het belang van het erfgoed bepalen. Onder authenticiteit[8] wordt verstaan dat de culturele waarde van een *property* waarheidsgetrouw en geloofwaardig zichtbaar zijn in verschillende *attributes.*

Het begrip *attributes* is erg belangrijk voor de nominatie. Er ontbreekt echter een exacte Nederlandse vertaling voor dit begrip. In *The Operational Guidelines* is opgenomen dat in het nominatiedossier moet worden aangetoond in hoeverre authenticiteit aanwezig is of uitgedrukt wordt in *attributes.* In de handleiding "*Preparing World Heritage Nominations*" worden *attributes* gedefinieerd als zowel fysieke kwaliteiten die de materiële weerslag vormen van de OUV en als zodanig gemonitord kunnen worden, als de processen rondom een *property* die de fysieke kwaliteiten kunnen beïnvloeden. Voorbeelden hiervan zijn natuurlijke of landbouwkundige

[6] Zie: Bijlage E. Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, paragraph 77. 2013
[7] Zie: Bijlage E. Operational Guidelines, paragraph 87-95
[8] Zie Bijlage E. Operational Guidelines, paragraph 79-86

processen, sociale regelingen of culturele praktijken die vorm hebben gegeven aan landschappen. *The Operational Guidelines* stellen dat de volgende soorten *attributes* in overweging kunnen worden genomen om de OUV tot uiting te brengen: vorm en ontwerp, materiaalgebruik, functie van het erfgoed en locatie. Ook abstracte begrippen zoals de sfeer en de belevingswaarde van de locatie kunnen een rol spelen in het beoordelen van de authenticiteit[9]. Bij de beoordeling van authenticiteit en integriteit moet ook worden gelet op de risico's voor de nominatie.[10] Hieronder valt bijvoorbeeld de kans op calamiteiten of het effect van veranderende gebruik van de *property* of van de omgeving.

Het tweede onderdeel van Blok A draait om de internationaal vergelijkende analyse, de *comparative analysis,* die de universele uitzonderlijkheid van het erfgoed in een mondiale vergelijking met 'soortgenoten' onderschrijft. In het derde onderdeel wordt de begrenzing beoordeeld. Hierbij komt naar voren of de begrenzing van de *property* voldoende is gemotiveerd en of de begrenzing ook de OUV volledig omvat.

Blok B heeft als titel Draagkracht en Draagvlak. Draagkracht voor instandhouding omvat het volgende: het voor te dragen gebied/object dient afdoende beschermd te zijn (middels Monumentenwet, Natuurbeschermingswet, Wet Ruimtelijke Ordening, provinciale of gemeentelijke verordeningen), een eventueel beoogde bufferzone dient aan die bescherming bij te dragen, de staat van onderhoud moet aantoonbaar goed zijn en het beheer moet adequaat geregeld zijn, dan wel tijdig geregeld zijn. Draagvlak voor de nominatie betreft zowel bestuurlijk commitment, als draagvlak bij relevante stakeholders (waaronder bewoners).
Bij draagkracht voor instandhouding wordt beoordeeld of is aangetoond dat de kandidaat in staat is het erfgoed duurzaam te behouden en te beheren. Deze eis resulteert onder meer in de verplichting een managementplan op te stellen, dat bij nominatie geïmplementeerd is. Bij draagvlak wordt beoordeeld of er zowel bestuurlijk als bij relevante stakeholders steun bestaat voor de nominatie en de consequenties ervan. Ook wordt gelet op de mate van betrokkenheid bij de nominatie.
Tenslotte is in Blok C (Planning) beoordeeld of het door de kandidaat voorgestelde jaar van indiening reëel is en wat er nog moet gebeuren voor een kansrijke nominatie.

De Expertgroep overlegt

[9] Zie Bijlage F. Preparing World Heritage Nominations 59-64. 2011
[10] Zie Bijlage E. Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, paragraphs 79-95.

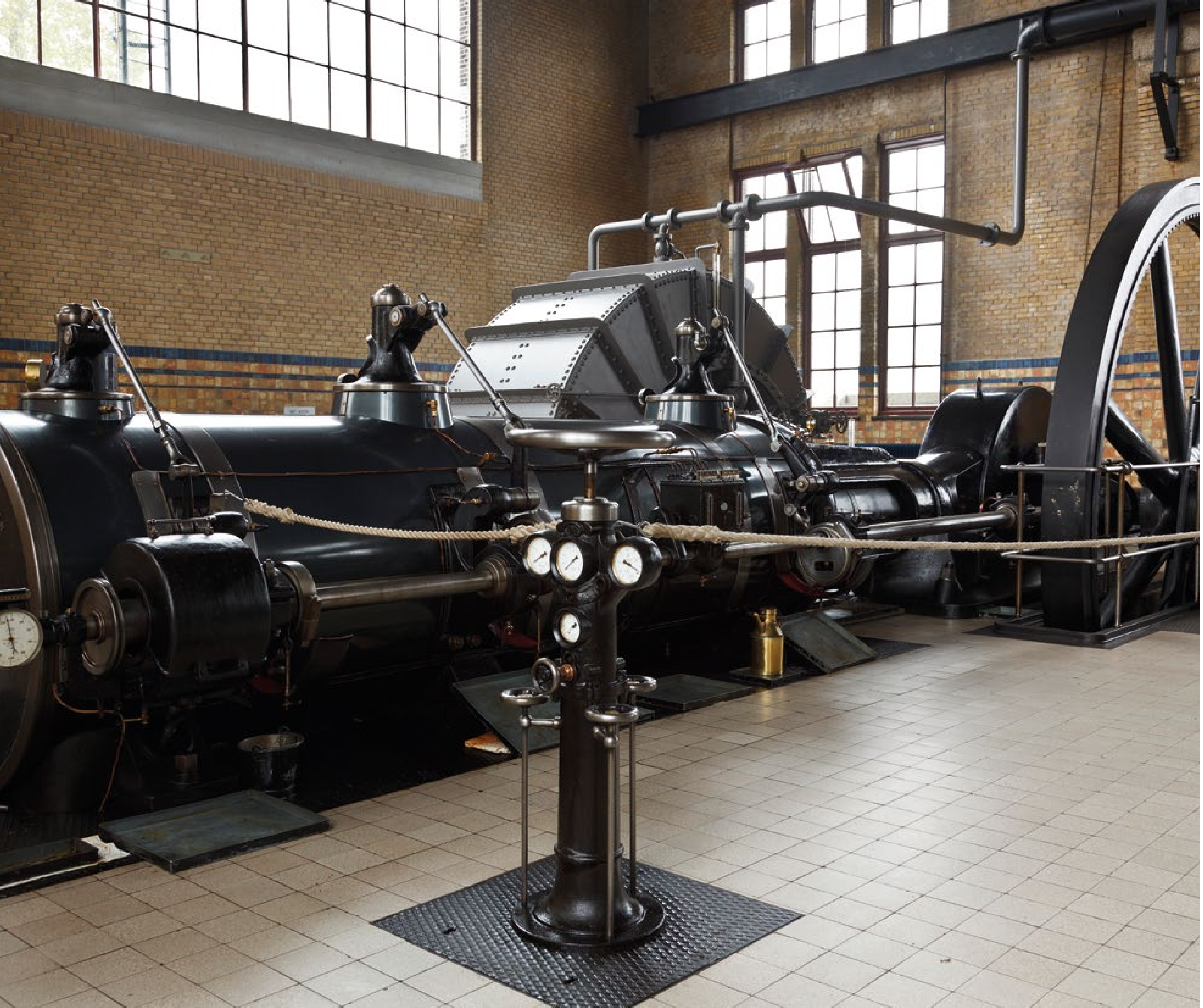
HET ADVIES

De Expertgroep is in de periode november 2014 - maart 2015 driemaal bijeen geweest in Rotterdam, waarvan eenmaal in de Van Nellefabriek, en er heeft daarnaast veelvuldig overleg per e-mail plaatsgevonden . Op grond van deze beraadslagingen is de Expertgroep unaniem tot bijgaand advies gekomen.

De Expertgroep geeft over alle erfgoederen suggesties ter verbetering van het nominatietraject, als ook meer generieke adviezen. In het geval OUV (criteria, *comparative analysis* en authenticiteit en integriteit) overtuigend aantoonbaar lijkt te zijn, zullen ook de draagkracht en het draagvlak voldoende moeten zijn. Is dat het geval, dan adviseert de Expertgroep om de voorbereidingen tot nominatie voort te zetten, gekoppeld aan een volgorde en beoogd jaar van indiening. Als OUV nog niet is of kan worden aangetoond, dan kan er niet worden genomineerd. In dat geval adviseert de Expertgroep pas tot nominatie over te gaan als aanvullende informatie daarvoor voldoende basis biedt. De definitieve prioritering van deze sites volgt op een later moment. Bij erfgoederen die uit meerdere componenten bestaan heeft de Expertgroep ook de vereisten met betrekking tot seriële *properties*[11] betrokken.
Op grond van de beoordeling van de rapportages komt de Expertgroep tot de conclusie dat er door alle kandidaten meer werk moet worden verzet voordat een haalbare voordracht kan worden ingediend.

Op 31 maart is het advies door de voorzitter van de Expertgroep aangeboden aan de opdrachtgever, directeur-generaal OCW mw. Marjan Hammersma.

[11] Zie: Bijlage E. Operational Guidelines paragraphs 137-139

Ir. D.F. Woudagemaal, UNESCO Werelderfgoed sinds 1998

2. Generieke adviezen met betrekking tot de nominaties

Gedurende het beoordelingsproces is de Expertgroep een aantal zaken opgevallen van meer algemene aard. Dit hoofdstuk begint met deze opmerkingen. Vervolgens doet de Expertgroep generieke aanbevelingen die alle kandidaten betreffen en die kunnen dienen als hulpmiddel gedurende het nominatieproces.

De Expertgroep spreekt zijn waardering uit voor het proces van tussentijdse technische evaluatie, zoals dat door de Nederlandse regering in gang is gezet en door de kandidaten is uitgevoerd. De Expertgroep vindt dat deze tussentijdse beoordeling zeer zinvol is in het nominatieproces. In de aard en omvang van de aanbevelingen van de Expertgroep komt de betekenis van dit proces ruimschoots naar voren. De toetsing en sturing kan positief uitpakken voor de kwaliteit van het nominatiedossier.

Naast grondig uitgewerkte rapportages zijn tevens een aantal zeer omvangrijke en ambitieuze dossiers ontvangen. Het enthousiasme dat de kandidaten in het opstellen van de rapportages hebben gestoken, is duidelijk merkbaar.

Ook heeft de Expertgroep grote waardering voor het feit dat verschillende nominaties het oogmerk hebben om met de voordracht invulling te geven aan internationale samenwerking (De Koloniën van Weldadigheid, Romeinse Limes, eventueel Zonnestraal en Bonaire National Marine Park). Dit essentiële aspect van werelderfgoednominaties, waarmee lidstaten meer solidariteit en samenwerking kunnen creëren, gaat vaak verloren in de gretigheid om zoveel mogelijk nominaties voor het eigen land te bemachtigen. Het is daarom goed dat in meerdere Nederlandse nominaties het belang van internationale samenwerking tot uitdrukking komt. Overigens zij opgemerkt dat deze vorm van internationale samenwerking het beheer van het toekomstige werelderfgoed niet altijd eenvoudiger maakt; het vereist een geheel eigen vorm van *governance* van de site.

De enthousiaste en gedegen wijze waarop sinds 2011 door de kandidaten aan (delen van) het nominatiedossier is gewerkt, blijkt ook uit het feit dat vier van de zeven kandidaten gedurende het voorbereidingsproces tot het inzicht zijn gekomen dat de nominatie beter op grond van andere criteria kan plaatsvinden dan oorspronkelijk bij de indiening van de Voorlopige Lijst was aangegeven.

Desondanks is de Expertgroep van mening dat het enthousiasme en de inzet van kandidaten niet altijd efficiënt is geweest bij het opstellen van de rapportages. Het blijkt veelal moeilijk om kernachtig en overtuigend te verwoorden waarin een site werkelijk universeel uitzonderlijk is en wat de site onderscheidend maakt. De geestdrift om de werelderfgoedstatus te verkrijgen staat soms een gedegen, nauwkeurige en begrijpelijke onderbouwing van de *Outstanding Universal Value* in de weg.

Tevens blijkt dat nogal wat kandidaten weinig vertrouwd zijn met de inhoudelijke vereisten van een nominatiedossier, de definitie van begrippen (terminologie) en de procedures die gevolgd dienen te worden. Zeer nadrukkelijk komt dit naar voren bij de beschrijvingen van OUV, de gehanteerde criteria, integriteit en authenticiteit, de vergelijkende analyse en de selectie van *attributes*. In een aantal gevallen leidt dit ertoe dat de kandidaat het belang van deze aspecten onjuist of te lichtvaardig opvat. Om die reden heeft de Expertgroep gemeend de belangrijkste paragrafen uit de *Operational Guidelines* in de bijlagen te moeten opnemen.

Comparative analyses zijn soms nodeloos uitgebreid en zij dienen zich te beperken tot een vergelijking met die erfgoederen die echt vergelijkbaar zijn. Daarbij dient een mondiaal perspectief te worden gehanteerd. Ook valt bij de seriële nominaties op dat niet wordt beschreven op grond van welke selectiecriteria de afzonderlijke componenten van de serie zijn geselecteerd.

In al deze onjuiste interpretaties komt naar de mening van de Expertgroep de té afstandelijke rol van het Rijk tot uiting. Hoewel zij het volste begrip heeft dat het Rijk niet langer, zoals bij nominaties tot en met 2000 het geval was, het initiatief geheel aan zich trekt, lijkt de rolverdeling nu te zijn doorgeslagen naar de andere kant. Van het Rijk mag worden verondersteld dat het over de specifieke inhoudelijke kennis en het procedurele overzicht beschikt, die nodig zijn om aan de vereisten van een succesvolle nominatie te voldoen. Ook vanuit zijn verantwoordelijkheid als verdragspartij bij de Werelderfgoedconventie en als indiener van de nominatie mag een grotere rol voor - en verantwoordelijkheid van - het Rijk verwacht worden. Door deze vorm van ondersteuning aan de initiatiefnemers wordt de kans op een afwijzing, aanzienlijk verminderd.

De rapportages maken ook inzichtelijk dat de verantwoordelijkheden van de *siteholder* niet altijd duidelijk zijn. In het bijzonder bij meer complexe en grensoverschrijdende nominaties is van belang dat de taken en verantwoordelijkheden van betrokken partijen helder worden vastgelegd en er een herkenbaar punt bestaat voor de coördinatie van beleid, beheer, monitoring en financiering.

Met betrekking tot bescherming en beheer ontbreekt in een aantal rapportages een beschrijving van potentiële bedreigingen en een inschatting van de risico's daarvan en de antwoorden die hierop geformuleerd worden met het oog op een duurzame instandhouding van het erfgoed. Inzicht in bedreigingen en risico's biedt de mogelijkheid zich hiertegen te wapenen en wordt derhalve als een essentieel onderdeel van een nominatie beschouwd. Het belang hiervan zal in toekomst alleen maar toenemen.

Voorts valt op dat veel zaken door de kandidaten als vanzelfsprekend worden beschouwd en niet expliciet worden vermeld. In het licht van deze interne, technische beoordeling is dit van ondergeschikt belang. Echter, deze vanzelfsprekendheden dienen wel te worden benoemd in het nominatiedossier. De beoordeling van een nominatie vind immers plaats door personen die niet vertrouwd zijn met Nederland en Nederlandse gewoonten en gebruiken, wetten en procedures. De nominatie dient vanuit dit besef te worden beschreven.

Een punt dat door verschillende kandidaten in hun rapportage is vermeld, betreft de planning van de feitelijke voordracht. Voor het vasthouden van de betrokkenheid en het *commitment* van bestuurders zou volgens deze kandidaten het moment waarop de nominatie wordt ingediend niet te ver in het verschiet mogen liggen. Dit zou ten koste kunnen gaan van het draagvlak en de financiële steun voor de nominatie. Hoe voorstelbaar deze wens ook is, het is lastig dit naar ieders tevredenheid te realiseren als zeven kandidaten om slechts een beperkt aantal momenten van nominatie strijden. Dit nog afgezien van het feit dat een teveel aan nominaties strijdig is met andere uitgangspunten van het huidige Nederlandse werelderfgoedbeleid: slechts één nominatie per jaar en liefst niet ieder jaar een nominatie, conform de *Global Strategy* (1994) van het Werelderfgoedcomité. Ook dienen de nominaties evenwichtig over de periode 2015-2025 te worden gespreid. Om bovenstaande redenen heeft de Expertgroep de opmerkingen over een snelle verwezenlijking van de ambitie vanuit een oogpunt van behoud van bestuurlijke steun niet meegewogen in haar beoordeling, juist om gefocust te blijven op een realistische en haalbare datum van indiening. Dit zal de kwaliteit van de nominatie uiteindelijk ten goede komen. De Expertgroep heeft zich in eerste instantie gericht op de vraag of OUV aantoonbaar lijkt te zijn en of een kansrijke nominatie in de voorgestelde tijd haalbaar lijkt, zonder dat dit ten koste gaat van de kwaliteit. Pas als dat het geval is, spelen aspecten van draagkracht en draagvlak, inclusief bescherming en beheer, een rol bij de beoordeling.

De opmerking betreffende het commitment van bestuurders maakt ook nog een andere misvatting over werelderfgoednominaties inzichtelijk. De opmerking lijkt te suggereren dat bestuurlijk draagvlak slechts nodig is tot aan het moment van plaat-

sing op de Werelderfgoedlijst. Niets is minder waar. Voor een succesvolle nominatie dient ook op lange termijn aantoonbaar sprake te zijn van voldoende draagvlak en draagkracht. Na de plaatsing op de Lijst begint immers de instandhoudingsplicht, die een van de belangrijkste doelen van de Conventie is.

Naast instandhouding of *Conservation* kent de uitvoering van de Werelderfgoed-conventie nog een viertal andere strategische doelen, die tezamen bekend staan onder de benaming “de vijf C’s”. Het gaat daarbij behalve om *Conservation* ook om *Credibility*, *Capacity building*, *Communication* en *Community*. Vooral op dit laatste strategische doel, *Community*, wil de Expertgroep de aandacht vestigen, gezien het belang voor een succesvolle nominatie. *‘Community’* betekent dat draagvlak en betrokkenheid op lokaal niveau, zowel bestuurlijk als bij de bevolking, essentieel zijn voor duurzaam behoud en beheer. Dit geldt zowel bij de voorbereiding van de nominatie als voor het lange-termijnbeheer van het Werelderfgoed. Het verkrijgen van de Werelderfgoedstatus is immers niet vrijblijvend: adeldom verplicht! Bij niet-naleving van deze verplichting wordt de verdragsstaat, i.c. de Koninkrijksregering, daarop aangesproken.

Dit betekent overigens niet dat de ambitie om de status van werelderfgoed te verkrijgen te snel moet worden opgegeven. Juist het overwinnen van tegenslagen kan de kwaliteit van de nominatie verbeteren. De ambitie om de status van werelderfgoed te behalen dwingt immers tot het kiezen voor de hoogst mogelijke kwaliteit.

Op grond van het bovenstaande komt de Expertgroep tot de volgende aanbevelingen aan de kandidaten en het Rijk:

- De kennis bij de kandidaten over de inhoudelijke vereisten, de terminologie en de procedures is beperkt en dient te worden versterkt,
- De paragrafen in de *Operational Guidelines* met betrekking tot OUV, integriteit en authenticiteit dienen strikter te worden nagevolgd,
- Bij seriële nominaties dienen de selectiecriteria te worden beschreven, op grond waarvan de componenten van de serie zijn geselecteerd,
- De aard en betekenis van *attributes*, als fysieke dragers van de OUV, vraagt om verduidelijking en concretisering,
- *Attributes* zijn ook het middel om verband aan te brengen tussen OUV enerzijds en aspecten als bedreigingen, *risk preparedness*, monitoring en beheer anderzijds.
- *Comparative analyses* dienen zich te beperken tot een vergelijking met die erfgoederen die echt vergelijkbaar zijn, vanuit een mondiaal perspectief.
- Draagvlak en draagkracht zijn niet alleen van belang op de korte termijn (tot aan de plaatsing op de lijst), maar vereisen een duurzaam karakter. Het managementplan is het geschikte instrument dit vast te leggen.
- Het Rijk zal een grotere en actievere rol moeten spelen in de totstandkoming van succesvolle nominaties.

Waddenzee, transnationaal UNESCO Werelderfgoed sinds 2009

3. Beschrijving en evaluatie per erfgoed

Dit hoofdstuk beschrijft de beoordeling van de afzonderlijke rapportages. Eerst worden de culturele erfgoederen beschreven, daarna het enige natuurlijke erfgoed. De volgorde is alfabetisch. Van Saba is geen rapportage ontvangen. De Expertgroep spreekt zich daar derhalve niet over uit.

Van alle erfgoederen wordt allereerst een korte beschrijving gegeven, zoals deze is opgenomen in het advies van de Commissie Herziening Voorlopige Lijst Werelderfgoed uit oktober 2010. Daarna worden de criteria vermeld op grond waarvan het erfgoed is opgenomen op de Voorlopige Lijst, en de criteria die de kandidaat hanteert in de rapportage. In een aantal gevallen wijken de gehanteerde criteria af; in alle gevallen wijkt de gekozen formulering van de criteria af.

Dan volgt de evaluatie door de Expertgroep. Die vindt plaats onder de kopjes ‘Outstanding Universal Value, Comparative Analysis en begrenzing’ en ‘Draagkracht en draagvlak’. De beoordeling sluit af met een kernachtig geformuleerd advies.

Het Planetarium

CULTUREEL ERFGOED

Koninklijk Eise Eisinga Planetarium

BESCHRIJVING

Het Koninklijk Eise Eisinga Planetarium in Franeker is het oudste werkende planetarium ter wereld. Dit bewegende model van ons zonnestelsel is tussen 1774 en 1781 gebouwd door wolkammer Eise Eisinga. Het is nog steeds in de originele staat te bewonderen en de werking is onveranderd. Het planetarium is gevestigd in het originele historische pand, het voormalige woonhuis van Eisinga. In zijn huiskamer heeft Eisinga een compleet schaalmodel van ons zonnestelsel gebouwd.

Om het model in zijn woonkamer te kunnen realiseren, heeft Eisinga een werkelijke afstand van 1 miljoen kilometer verkleind tot 1 millimeter in het schaalmodel. De aanleiding voor zijn idee was de voorspelling dat de aarde zou vergaan door een bepaalde stand van de planeten. Met het model wilde hij aantonen dat dit niet zou gebeuren. Eise Eisinga was geen wetenschapper, maar een 'zonderling' die zelf het planetarium maakte. Het planetarium is vanaf het begin toegankelijk geweest voor iedereen die het wilde zien en kreeg wetenschappelijke erkenning. Alle boeken en schriften van Eise Eisinga zijn nog bewaard gebleven en toegankelijk.

Het Koninklijk Eise Eisinga Planetarium is op de Voorlopige Lijst opgenomen onder de volgende criteria:

Criterium i: al op 7 september 1783 rapporteerde professor J.H. van Swinden aan de curatoren van de toenmalige Universiteit van Franeker dat "dit Planetarium in zich zelf uitnemend en zonder weêrga is, dewijl er geen ander kunststuk bekend was, waarop de schikking, bewegingen en verschijnselen der hemelligchamen zóó talrijk, zóó nauwkeurig vertoond worden, gelijk bleek uit den hoogen lof, door buitenlandse geleerden van den eersten rang, zelfs door Engelsche Journalisten". Nog steeds is het planetarium een uniek, creatief hulpmiddel om een kwestie die zich niet gemakkelijk inzichtelijk laat maken (de stand van de planeten) aan een groot publiek te presenteren.

Criterium ii: het planetarium vertegenwoordigt tegelijkertijd een specifieke periode (de Verlichting) en een lange regionale culturele traditie (die van de 'lekenwetenschap'). De aanzet daartoe werd gegeven door de wiskundige Adriaan Metius (1572-1635), die behalve in het gebruikelijke Latijn ook in het Nederlands onderwijs gaf. Tot zijn leerlingen behoorden niet alleen latere wetenschappers en ingenieurs, maar ook een lange reeks 'boerenprofessoren'. Eise Eisinga is de beroemdste van deze 'leken' en de enige die een technologische erfenis van deze omvang heeft achtergelaten.

Criterium iv: het planetarium is een (technologisch) monument van de Verlichting in met name de Noordelijke Nederlanden.

De kandidaat hanteert in de rapportage de volgende criteria:

Criterium ii: Het Eisinga Planetarium is een uitzonderlijk product van het willen begrijpen van de kosmos- een universele wens van de mensheid die zich al sinds de steentijd op allerlei manieren wereldwijd manifesteert. Als karakteristiek voortbrengsel van de Verlichting slaat het Planetarium bruggen tussen verschillende domeinen van kennis, tussen sociale lagen en tussen uiteenlopende ambachten. Het resultaat is een iconisch model van de werking van het zonnestelsel- een model dat aantoonbaar al ruim twee eeuwen in authentieke, werkende staat is, en vrijwel onafgebroken toegankelijk voor het publiek.

Criterium iv: Het Eisinga Planetarium is in technisch opzicht een van de meest vernuftige mechanische planetaria ooit. Het brengt technieken bijeen uit de meest uiteenlopende ambachten en bereikt daarmee een nauwkeurigheid die zich kan meten met alle planetaria van zijn tijd. Het is bovendien met afstand het grootste en meest ambitieuze planetarium van de achttiende eeuw en het enige van de grote planetaria van de zeventiende en achttiende eeuw dat een realistisch beeld geeft van de stand van de planeten.

PLANNING

2017

EVALUATIE

De kandidaat geeft in de rapportage duidelijk aan dat studies die de OUV dienen aan te tonen nog lopende zijn. Dit vormt een kritiek punt voor het beoordelingsproces, omdat op dit moment, ook volgens de door de kandidaat zelf verstrekte documentatie, de OUV nog niet kan worden aangetoond.

Het Planetarium in het hart van Franeker

Outstanding Universal Value, Comparative Analysis en begrenzing

Hoewel er voorzichtige aanwijzingen zijn, kan nu niet overtuigend aangetoond worden dat het planetarium OUV bezit. Gegevens die beschikbaar zijn, komen nog niet overtuigend naar voren in de rapportage. De argumentatie zou aan kracht winnen door een meer systematische en wetenschappelijke opzet en onderbouwing. Of het planetarium uniek is in de wereld wordt niet benoemd, evenmin door wie dat is beweerd en hoe dat wordt geadstrueerd. Belangrijke studies met betrekking tot de waarde en betekenis van het Eise Eisinga Planetarium zijn nog gaande.

Of de juiste criteria worden gehanteerd is hierdoor ook moeilijk vast te stellen, al lijkt dit wel het geval te zijn. De Expertgroep onderschrijft het afzien van het nomineren op grond van criterium i, al zijn de redenen daarvoor niet voldoende aangegeven. De motivatie voor de andere criteria moet beter worden uitgewerkt. Er dient meer substantie aan de keuze voor criterium ii te worden toegevoegd, waardoor de OUV van de site beter naar voren komt. De uniciteit van dit iconische model kan beter worden toegelicht. Vooralsnog is niet duidelijk of Eisinga met het bouwen van het planetarium een voorbeeld is geweest voor anderen en navolging heeft gekregen.

De Expertgroep beveelt verder aan meer context te geven aan de tijd waarin Eisinga leefde en ook zijn motivatie duidelijker naar voren te laten komen. De kandidaat doet er goed aan te kijken naar het nominatiedossier van Teylers, aangezien het daar ook om de verwezenlijking van idealen van een individuele burger in de Verlichting gaat. De twee studies die nog niet zijn afgerond zullen context moeten geven aan de beweegredenen van Eisinga en zijn tijd.

De handschriften van Eise Eisinga zijn roerend erfgoed en vallen strictu sensu niet binnen de conventie Echter, het feit dat ze er zijn en in het Planetarium worden

bewaard en getoond, is wel ondersteunend aan de nominatie.

De integriteit en authenticiteit van de *property* kunnen beter worden omschreven en de definitie van integriteit die nu door de kandidaat gegeven wordt, dient beter aan te sluiten bij de formulering in de *Operational Guidelines*. Dat is immers hetgeen door ICOMOS zal worden beoordeeld.

Aangaande de identificatie van *attributes* worden geen problemen verwacht. Aangezien *attributes* de dragers zijn van OUV, kunnen zij pas worden geïdentificeerd als de OUV is vastgesteld.

De *comparative analysis* leidt tot op heden niet tot doorslaggevende conclusies. Zij dient zich te beperken tot een vergelijking van echte, onroerende planetaria om de OUV aan te tonen. De kandidaat kan bijvoorbeeld aantonen dat het Eise Eisinga Planetarium de eerste in zijn soort was, of de oudste die nog bestaat en authentiek is. De kandidaat kan dit doen door eerst een heldere definitie van onroerende planetaria te geven en die vervolgens met andere planetaria te vergelijken. De vergelijking dient plaats te hebben op een wereldwijde schaal, en zich niet te beperken tot enkele landen binnen Europa. De selectie die wél wordt vergeleken moet voldoende uitputtend beschreven worden, opdat werkelijk sprake is van een oordeelkundige vergelijking. Tafelmodellen van planetaria zijn roerend erfgoed en vallen formeel buiten het bestek van de Werelderfgoedconventie. Slechts uit een oogpunt van volledigheid kunnen zij kort genoemd worden. Met andere woorden, de *comparative analysis* dient zich te beperken tot zaken die echt vergelijkbaar zijn en de analyse dient op mondiale schaal te worden uitgevoerd. Verdergaande verbijzonderingen, zoals het wel of niet publiekstoegankelijk zijn of de setting waarin het planetarium voorkomt (een woonhuis), zijn voor de vergelijkende analyse irrelevant al is de publieksfunctie uiteraard wel voor de authenticiteit van belang.

Bezoekers in het Koninklijk Eise Eisinga Planetarium

De Expertgroep vindt dat de begrenzing van de bufferzone en het kaartmateriaal meer uitwerking verdient. Er ontbreekt nog een actuele kadastrale begrenzing van de *property*. Ook de fysieke begrenzing van de bufferzone verdient nadere toelichting: te overwegen valt om het water van de stadsgracht bij de bufferzone te voegen, teneinde het feitelijke zicht op de stad geheel binnen de begrenzing op te nemen.

Draagkracht en draagvlak

Ondanks het feit dat het siteholderschap tot nu toe goed heeft gewerkt, zijn de verantwoordelijkheden niet altijd duidelijk gedefinieerd. Zij zijn bij verschillende organisaties belegd. Voor een succesvol nominatierapport moeten de afzonderlijke verantwoordelijkheden helder worden benoemd en toebedeeld, en goed op elkaar zijn afgestemd.

Met het oog op de grote kwetsbaarheid van het planetarium is de Expertgroep van mening dat *risk preparedness* veel meer aandacht verdient. Er wordt ongetwijfeld volgens calamiteitenplannen en beveiligingsprotocollen gewerkt, maar ook deze blijkbaar vanzelfsprekend geachte zaken dienen te worden belicht in het nominatiedossier. Daarnaast wil de Expertgroep met klem benadrukken de draagcapaciteit van het pand te berekenen en voorbereid te zijn op een grote toestroom aan bezoekers. De kandidaat moet zich van de gevolgen hiervan voor de historische staat van het pand zeer bewust zijn en ervoor te zorgen dat het erfgoed niet te lijden heeft onder de toegenomen bezoekersaantallen. De wijze waarop deze aspecten in de rapportage zijn verwoord, geven volgens de Expertgroep duidelijk aan dat het belang van een zorgvuldig beheer wordt onderschat. Overleg met de beheerder van het Rietveld Schröderhuis, die slechts beperkte aantallen bezoekers per keer toelaat, kan hierbij leerzaam zijn.

Het maatschappelijk draagvlak verdient ook meer aandacht en zal beter in kaart gebracht moeten worden. De vraag dient zich namelijk aan of er voldoende maatschappelijke steun blijft als grotere aantallen toeristen de stad Franeker gaan bezoeken. Vooralsnog lijkt weinig rekening gehouden met de absorptiecapaciteit van de site.

Advies

De Expertgroep is van mening dat de OUV nog niet overtuigend is aangetoond. Nader onderzoek naar de context van Eisinga en een meer diepgravende onderbouwing van de OUV is nodig. Daarnaast is de *comparative analysis* onder de maat. Ten derde is de Expertgroep van mening dat er een gedegen risico-analyse dient te worden uitgevoerd. De te verwachten 'beheerslast' met betrekking tot de bezoekersaantallen wordt onderschat. Dit vereist nog een mentale omslag.

De kandidaat dient de OUV nader te onderzoeken en ook de andere aangegeven aspecten nader uit te werken, waarna in 2017 een nieuwe beoordeling zal volgen.

CULTUREEL ERFGOED

Koloniën van Weldadigheid

BESCHRIJVING

In 1818 werd de Maatschappij van Weldadigheid opgericht op initiatief van generaal Johannes van den Bosch, met als doel om de levensomstandigheden van de lagere klassen te verbeteren door hen arbeid, onderhoud en onderwijs te bieden. In de veengebieden Veenhuizen en Frederiksoord/Wilhelminaoord en Wortel en Merksplas in Vlaanderen stichtte de Maatschappij koloniën waarin bedelaars en landlopers te werk werden gesteld. Grote stukken 'woeste grond' werden systematisch ontgonnen via de oprichting van de landbouwkoloniën. De koloniën vormen een ruimtelijke weerslag van de gedachten over een opvoedende, corrigerende en hiërarchisch geordende gemeenschap. Deze weerslag is zichtbaar in de gebouwen ('gestichten' in carrévorm, zoals kazernes of tuchthuizen), maar ook in de uitgesproken structuur van de koloniën.

De Koloniën van Weldadigheid zijn op de Voorlopige Lijst opgenomen onder de volgende criteria:

Criterium ii: de visionaire wijze waarop Generaal Johannes van den Bosch de grote problematiek van armoede en criminaliteit aanpakte, door middel van het stichten van koloniën, was een belangrijke inspiratiebron voor veel verlichte denkers in de westerse wereld. Deze ideologie en de nog steeds tastbare uitwerking ervan zijn uniek.

Criterium iv: in de inrichting van de gebieden komen de utopische, maatschappelijke en politieke ideeën in architectuur, stedenbouw en landschapsontginning tot uitdrukking. De orthogonale, hiërarchische ordening van de landbouwontginningen met kanalen, wijken, beplanting en vaste maten weerspiegelt de ontwikkeling naar een geheel maakbaar landschap. De verdeling van de gebouwen over het gebied, hun functies en hun architectonische uitwerking bieden de maatschappelijke pendant van die maakbaarheid.

Criterium vi: de koloniën markeren een grote stap voorwaarts in het denken over de minderbedeelden in de westerse samenleving. De koloniën zijn uniek vanuit cultuurhistorisch en landschappelijk oogpunt. In hun onderlinge samenhang vormen landschap en gebouwen in de twee gebieden de neerslag van bijna twee eeuwen Nederlandse cultuurgeschiedenis.

De kandidaat hanteert in de rapportage de volgende criteria:

Criterium v: de Koloniën zijn uniek als grootschalige landbouwontginning, vanwege de integrale oplossing van het armoedeprobleem, het in het landschap uitgelegd organisatiemodel en het in opzet zelfvoorzienend systeem.

Criterium vi: de Koloniën zijn uniek als maatschappelijk experiment, geïnspireerd door de Verlichting. Dit vanwege het karakter van een panoptische utopie, wat in dit geval betekent dat persoonlijke ontwikkeling en maatschappelijke disciplinering werden gekoppeld. Daarnaast is de invloed van de Verlichting ook zichtbaar als het sociale initiatief van de maatschappelijke elite.

Veenhuizen, onvrije kolonie van Weldadigheid

PLANNING

2017

EVALUATIE

De Expertgroep vindt deze nominatie als '*cultural landscape*' een interessant initiatief. De vijf componenten van de Koloniën van Weldadigheid, waarvan er drie in Nederland en twee in Vlaanderen liggen, vertellen een boeiend verhaal over armoedebestrijding en werkverschaffing in het begin van de negentiende eeuw. De materiële weerslag daarvan in het landschap – wat het feitelijke object van een werelderfgoednominatie is - komt evenwel nog onvoldoende uit de verf. Alvorens als *cultural landscape* te kunnen worden voorgedragen zal nog zeker het nodige werk moeten worden verzet.

Outstanding Universal Value, Comparative Analysis en begrenzing

De Expertgroep beveelt aan een duidelijke keuze te maken voor focus in de nominatie, waarvan ook de relevante criteria afhangen. Criterium v dient verder uitgewerkt te worden, aangezien de kandidaat ervoor kiest om genomineerd te worden als *cultural landscape*. Op dit criterium ligt de nadruk. Criterium vi dient alleen ter ondersteuning van criterium v, om invulling te geven aan het immateriële component van het maatschappelijke fenomeen en het gedachtegoed van de persoon Van den Bosch.

Het gaat bij Werelderfgoed primair om de materiele weerslag van het systeem. In de rapportage wordt nog te zeer de indruk gewekt dat het andersom zou zijn. De kandidaat dient duidelijker aan te tonen hoe het verhaal van de armoedebestrijding wordt verbeeld in het landschap en – met meer nadruk - de architectuur.

Om als *cultural landscape* te worden genomineerd, zal ook de relatie tussen het oorspronkelijke, natuurlijke landschap en de wijze waarop dit bepalend is geweest voor inrichting van het cultuurlandschap, diepgaander moeten worden uitgewerkt.

Ook de actuele betekenis van natuur in het landschap vraagt meer aandacht, in het bijzonder van de beplantingen. Aangetoond moet worden welke beplantingen behorende tot het oorspronkelijke natuurlandschap nog aanwezig zijn, en welke later zijn toegevoegd. Daarnaast moet duidelijker naar voren komen dat het gaat om een levend landschap. De oorspronkelijke functies zijn nog in het huidige landschap aanwezig, maar zijn qua verschijningsvorm geëvolueerd, mede gepaard gaande met de functieverschuiving. Dit betreft ook de hedendaagse penitentiaire functie in zowel Veenhuizen als Merksplas. Het kan verhelderend werken om naar andere culturele landschappen te kijken, zoals bijvoorbeeld de mijnlandschappen in Noord-Frankrijk, om te zien hoe daar is omgegaan met recente veranderingen in het landschap. Ook de bebouwing als onderdeel van het landschap verdient meer aandacht.

De Expertgroep mist in het dossier ook heel nadrukkelijk een beschouwing over de keerzijde van deze vorm van armoedebestrijding. Een meer kritische blik en het aanbrengen van nuances ('met de kennis van nu') zou het dossier sterker maken. De kandidaat kan bijvoorbeeld deskundigen op het gebied van kolonialisme en paternalisme over het systeem laten oordelen, omdat het systeem volgens sommigen niet alleen maar positief heeft uitgewerkt. Ook rijst de vraag hoe in landen met hedendaagse armoedeproblemen wordt aangekeken tegen UNESCO Werelderfgoed dat het verhaal vertelt van "heropvoeding en correctie" onder de arme bevolking in een kolonie. De kandidaat wordt aangemoedigd ook de mislukking van het systeem en de overheidsbemoeienis als vervolg daarop te belichten. Dit gehele verhaal van

een private onderneming, die deels publiekelijk is gefinancierd met de zegen van de koning en uiteindelijk uitmondde in volledige staatsbemoeienis behoeft meer uitleg. Om internationaal begrip te kweken moet deze context en zijn betekenis voor de latere verzorgingsstaat meer naar voren komen.

Het bovenstaande geldt ook voor de persoon Van den Bosch. Zijn reputatie is niet geheel onomstreden en daaraan dient aandacht te worden geschonken vanuit een meer kritisch perspectief.

In de *comparative analysis* moet het belang van de transnationale nominatie beter worden benoemd. Daarnaast is de Expertgroep van mening dat er veel vergelijkingen worden gemaakt met sites die van een andere aard zijn. De casus van Newark is niet vergelijkbaar met de Koloniën van Weldadigheid. In plaats daarvan kan het nuttig zijn om een vergelijking te maken met andersoortige *cultural landscapes*,
Het is verwarrend dat over vijf componenten en zeven koloniën wordt gesproken. De Expertgroep adviseert eenduidigheid hierover. Vervolgens zal uitgelegd moeten worden, waarom voor het nomineren van alle zeven koloniën wordt gekozen (met integriteit en authenticiteitsoverwegingen), ook al zijn sommige koloniën sterk veranderd. De authenticiteit moet daarbij worden bezien in het licht van de landschapstransitie.

Daarnaast is de Expertgroep niet overtuigd van de noodzaak van bufferzones, als bestaande regelgeving al de beoogde bescherming biedt. ICOMOS is door de kandidaat al ingeschakeld voor tussentijds advies. In dit proces van *upstream assistance* kan ook meer duidelijkheid worden gevraagd over de noodzaak en de begrenzing van bufferzones, als ook over bovengenoemde selectie van componenten.

Begraafplaats van de bedelaars-kolonie Ommerschans

Draagkracht en draagvlak

De Expertgroep is positief over het grote draagvlak in beide landen. Echter, zij is van mening dat het toekomstige siteholderschap meer duidelijkheid verdient. Het siteholderschap moet over voldoende legitimiteit beschikken en er moet helder uitgelegd worden hoe de *property* wordt beheerd, nadat de Werelderfgoedstatus is verkregen, aangezien de huidge siteholder (de provincie Drenthe) geen zeggenschap kan hebben over gronden in Vlaanderen of Overijssel. Die transitie in het siteholderschap en de verdeling van de verantwoordelijkheden na het verkrijgen

Een landschap van Orde en Tucht

van Werelderfgoedstatus moet helder worden benoemd. Belangrijk voor de kandidaat is om te beseffen dat als er een transnationale nominatie wordt ingediend, dit het commitment van alle betrokken overheden vereist. De kandidaat zou er goed aan doen naar de managementstructuur bij de Waddenzee te kijken. Alle betrokken partijen dienen de doelen voor het verkrijgen van de nominatie gezamenlijk te formuleren, rekening houdend met taken die voor iedere betrokken overheid kunnen verschillen.

Advies

De Expertgroep is van mening dat de OUV aantoonbaar is en de argumenten daarvoor in de rapportage aanwezig zijn. Het accent zal echter sterker op de onderbouwing van criterium v gelegd moeten worden.

Het feit dat er al zo lang en met zoveel bestuurlijk en maatschappelijk support aan het nominatierapport gewerkt wordt is bemoedigend. Een hechte groep draagt de verantwoordelijkheid. Echter, er zijn ook nog punten die de nodige aandacht verdienen, zoals de nuancering van het historische verhaal, de focus van de nominatie en duidelijkheid omtrent het toekomstige siteholderschap.

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed heeft contact gehad met de Vlaamse Agentschap Onroerend Erfgoed over de haalbaarheid van het indienen van het transnationale nominatiedossier. Daaruit blijkt dat het voorgestelde jaar ook voor hen haalbaar is.

Fort Uitermeer, in de Nieuwe Hollandse Waterlinie én de Stelling van Amsterdam

CULTUREEL ERFGOED

Nieuwe Hollandse Waterlinie

BESCHRIJVING

De Nieuwe Hollandse Waterlinie is een verdedigingslinie van de Vesting Holland en is aangelegd in de 19e en 20e eeuw. De Waterlinie loopt van Vesting Naarden tot Fort Steurgat in de Biesbosch. Ook de Stelling van Amsterdam maakt onderdeel uit van de verdediging van de Vesting Holland, maar dateert van begin 20e eeuw. Beide linies overlappen elkaar gedeeltelijk. Het principe van de verdediging was dat het land enkele decimeters onder water werd gezet om de vijand de doorgang te beletten.
De linie bestaat uit meer dan 1.000 gebouwde objecten (waaronder forten, kazematten, sluizen en houten huizen) met een daartussen gelegen stelsel van waterwerken. Daarmee is de Nieuwe Hollandse Waterlinie een van de grootste projecten die ooit in ons land werd gerealiseerd. De schootsvelden en inundatiegebieden (waar het water werd ingelaten) rond de forten zijn als gevolg van de tot in 1963 gehandhaafde Kringenwet (uit 1853), waarbij schootsvelden en inundatievelden vrij moesten blijven van bebouwing, nu nog steeds grotendeels landschappelijk open gebied. De Nieuwe Hollandse Waterlinie stond al op de Voorlopige Lijst uit 1995.

De Nieuwe Hollandse Waterlinie is op de Voorlopige Lijst opgenomen onder de volgende criteria:

Criterium ii: het defensieve belang van de waterlinie heeft ertoe geleid dat in een van de drukst bevolkte landen van de wereld een strook landschap relatief onbebouwd is gebleven. In de aanleg van de waterlinie is een voortdurend bijsturen waarneembaar op basis van de laatste stand van de techniek: die bepaalde de hoogte van forten en de dikte van muren.

Criterium iv: De verdedigingslinie uit de 19e en 20e eeuw is een typisch kenmerk van de kennis van Nederland op het gebied van waterbeheer en de praktische toepassing hiervan, in dit geval voor de landsdeling.

Criterium v: het ingenieuze defensiesysteem, dat gebruik maakt van onder water zetten en verdediging van waterinlaatpunten, is een uniek fenomeen in de wereld. Het fenomeen is kwetsbaar geworden omdat het defensieve belang van de waterlinie verdwenen is.

De kandidaat hanteert in de rapportage de volgende criteria *(die ook zijn toegepast bij de nominatie van de Stelling van Amsterdam)*:

Criterium ii: De Nieuwe Hollandse Waterlinie laat de ontwikkeling zien van het gebruik van gecontroleerde onderwaterzetting (inundatie) als verdediging. Dit is een Nederlandse innovatie die andere Europese landen later hebben overgenomen voor hun verdediging. Deze '*extension*' maakt het overzicht van de bouwfases van de Stelling van Amsterdam (SvA) en de Nieuwe Hollandse Waterlinie (NHW) als nationaal verdedigingswerk compleet. Samen bieden ze een overzicht van de steeds verdere perfectionering van het watermanagementsysteem, de aanpassingen in vorm en architectuur van de militaire werken en de invloed die deze vorm van verdediging op het landschap had.

Criterium iv: Door het toevoegen van NHW aan de SvA ontstaat een compleet beeld. De NHW is een grootschalig en complex watermanagementsysteem gericht op gecontroleerde inundatie en verdediging door een serie forten. De samengestelde elementen van de site zijn gemaakt in een tijdsbestek van meer dan 300 jaar en illustreren de ontwikkeling van zowel fortenbouw als militair waterbeheer. Heldere ontwerprichtlijnen en controlemechanismen vormen de basis van de NHW. Het watermanagementsysteem, ondersteund door 55 individuele fortificaties, kenmerkt de linie. De nominatie omvat de versterkte steden en bakstenen forten die een voorbeeld zijn van de verschillende opeenvolgende bouwstijlen, evenals een voorbeeld van het meest geavanceerde gebruik van sluizen en dijken waar ook ter wereld.

Criterium v: het ingenieuze defensiesysteem heeft zowel betekenis voor Nederland als voor de bredere Europese context. De site illustreert het Nederlandse meesterschap van land en waterbeheersing in de ruimste zin. De specifieke technologie van de inundatievoorzieningen in de NHW onderstreept dit. De NHW is geworden tot een uniek landschap dat geheel de Nederlandse genialiteit laat zien op het gebied van waterbeheersingstechnologieën en dat dankzij de NHW een fundamentele waarde is geworden van de Nederlandse cultuur. Hoewel de linie niet langer in gebruik is als militaire verdediging en de ruimtelijke druk hoog is, blijft het karakteristieke militaire landschap tot op de dag van vandaag herkenbaar en beleefbaar.

Bunker langs de Diefdijk

PLANNING

2017

EVALUATIE

In omvang en inhoud is de Nieuwe Hollandse Waterlinie een substantiële uitbreiding van de Stelling van Amsterdam. Samen vormen zij een sterk verhaal over de verdediging van de Vesting Holland met gebruikmaking van water.

Outstanding Universal Value, Comparative analysis en begrenzing

Het voordragen van deze uitbreiding zal bij het Werelderfgoedcomité ongetwijfeld de vraag oproepen waarom er tijdens de nominatie van de Stelling niet meteen is gekozen voor deze volledige voordracht. De kandidaat dient hierop een helder antwoord te formuleren.

De Expertgroep meent dat de *Statement of OUV* gebaseerd moet worden op die van de Stelling van Amsterdam, en daaraan moet toevoegen wat de Nieuwe Hollandse Waterlinie aan uitzonderlijke waarde toevoegt. Criterium iv mag meer nadruk krijgen in het nominatiedossier door de uniciteit en compleetheid van het militair waterbeheerensemble te benadrukken.

De *comparative analysis* mist een voldragen vergelijking en dient daardoor nog wat uitgebreid te worden. Bij de positionering van de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Stelling van Amsterdam als militaire verdediging op basis van inundaties wordt een

vergelijking met Nederlandse systemen in de loop der tijd, vanaf de Oude Hollandse Waterlinie (OHW) tot aan Grebbelinie, IJssellinie en Peel-Raamstelling, node gemist. Juist omdat dit soort verdediging zo typisch Nederlands is, is een binnenslandse vergelijking relevant.

De integriteit van de site wordt redelijk omschreven. Een groot deel van het systeem is nog intact, mede als gevolg van de vele decennia ruimtelijke beperkingen door Kringen- en Vestingwet. Echter, zo wordt terecht gesignaleerd, als gevolg van hedendaagse infrastructurele uitdagingen is de integriteit van de linie op onderdelen onder druk komen te staan. Te denken valt aan gebieden die bebouwd zijn geraakt, maar ook aan objecten die in de loop der tijd zijn verdwenen als de waterkering met schuiven boven de coupure in de Diefdijk boven de A2 of aan kazematten en groepsschuilplaatsen die zijn opgeblazen. Een compleet overzicht van wat nog aanwezig én wat verdwenen is of is aangetast zal een reëler beeld van de werkelijkheid geven en een bijdrage leveren aan de beschrijving van de integriteit van de site. Dit geldt ook voor het geven van een overzicht van de maatregelen die zijn uitgevoerd om de leesbaarheid en beleefbaarheid van de linies te vergroten. Tenslotte is de impact van de wijzigingen in de ruimtelijke context en van de verbouwingen aan de forten moeilijk in te schatten aan de hand van de informatie in het rapport.

Ook de opname van het inundatiekanaal bij Tiel en Fort Pannerden in de nominatie dient te worden geplaatst in het licht van de integriteitsdiscussie. De argumentatie daarvoor ontbreekt in het rapport. Indien het erbij hoort, maar niet opgenomen wordt, blijft de uitbreiding onvolledig. De opname van die twee elementen heeft wel consequenties voor de begrenzing en het beheer.

De Expertgroep spreekt zijn waardering uit voor de uitvoerige inventarisatie van *attributes*, die bovendien overzichtelijk zijn gegroepeerd rond drie goedgekozen categorieën (watermanagement, militaire elementen, militair landschap). Deze inventarisatie zal moeten worden benut bij het aantonen van de integriteit van de site. Een analyse van de authenticiteit van de verschillende onderdelen vindt nog plaats. In samenhang hiermee wordt de exacte begrenzing van de *property* definitief bepaald. Voorwaarde daarbij is dat alle voor de site relevante *attributes* worden opgenomen binnen de begrenzing.

Bij de uiteindelijke nominatie zal een dossier moeten worden samengesteld waarin ook de oorspronkelijke voordracht van de Stelling van Amsterdam wordt betrokken. Aangezien er voornemens bestaan om gelijktijdig aanpassingen voor te stellen in de begrenzing van de Stelling van Amsterdam, vraagt de Expertgroep zich af hoe de regering voornemens is dit aan te pakken? De voorschriften met betrekking tot *boundary modification* zullen in acht genomen moeten worden. Een *minor boundary modification* kan zonder noemenswaardige problemen worden voorgesteld, maar de vraag is of ICOMOS en het Werelderfgoedcomité daarmee in dit geval akkoord zullen gaan. Mochten zij van mening zijn dat sprake is van *een significant boundary modification*, dan kan ook voor de Stelling van Amsterdam een volledige hernominatie aan de orde zijn. Geadviseerd wordt hierover met 'Parijs' in contact te treden.

Ook moet er meer consistentie komen ten aanzien van het al dan niet opnemen van een bufferzone. De Nieuwe Hollandse Waterlinie stelt een bufferzone voor, terwijl de Stelling van Amsterdam die niet heeft. De kandidaat dient goed af te wegen of een bufferzone nodig is en waarvoor die dient. Ook dit kan in voornoemd overleg met het Werelderfgoedcentrum en ICOMOS ter sprake worden gebracht.

De vraag of de Nieuwe Hollandse Waterlinie als een *cultural landscape* moet worden genomineerd, moet eveneens worden beschouwd in het licht van het feit dat het een uitbreiding betreft van de Stelling van Amsterdam. De Stelling is geen *cultural landscape*, wat de verhouding tussen beide ter discussie stelt. Het is de vraag of de gemaakte vergelijking met het Noorse Røros opgaat. Ook kan de vraag worden

gesteld of het hier wel gaat om het vormen van een cultuurlandschap voor menselijk bestaan in brede zin (*Operational Guidelines, para 47*). Bovendien heeft deze keuze implicaties voor de te kiezen *attributes*. Al met al meent de Expertgroep dat de keuze voor nominatie als *cultural landscape* moet worden afgeraden.

Tenslotte stelt de Expertgroep voor de volgorde in de nieuw naam van het werelderfgoed om te draaien naar "Nieuwe Hollandse Waterlinie en Stelling van Amsterdam", om aan te geven dat de Stelling het laatste element was van de NHW en dus het sluitstuk vormt van het geheel.

Draagkracht en draagvlak

In de rapportage wordt onderkend dat er in het gebied van zowel de Stelling van Amsterdam als de Nieuwe Hollandse Waterlinie een grote druk op de ruimte is. Dankzij de aanwijzing van vele objecten van de NHW als rijksmonument is een belangrijke stap gezet in de richting van een adequate bescherming. Deze bescherming richt zich echter primair op objecten, terwijl het bij beide stellingen om gebieden gaat. De ruimtelijke bescherming van de Stelling van Amsterdam en de Nieuwe Hollandse Waterlinie krijgt vorm middels het Besluit Algemene Regels Ruimtelijke Ordening (Barro). De Expertgroep moet erop vertrouwen dat deze hoogste nationale bescherming afdoende garantie is voor de instandhouding van de uitzonderlijke universele waarde van beide linies. Toezicht op de naleving van de gestelde regels is daarbij wel van groot belang in een hoogdynamisch gebied als dit.

Ook kan niet uitgesloten worden dat Werelderfgoedcomité opnieuw de vraag zal opwerpen waarom grote delen van de Stelling niet op het hoogste, nationale niveau zijn beschermd. Hierop zal een adequaat antwoord gegeven moeten worden.
De Expertgroep vreest dat de complexiteit van een gezamenlijk siteholderschap wordt onderschat. De opbouw en structuur van de organisatie is transparant, er is een onderscheid in operationeel en bestuursniveau, maar het oogt nog erg ingewikkeld. De Expertgroep beveelt aan om één coördinerend punt voor beide linies in te stellen en vanuit dit gemeenschappelijk punt ook de nominatie aan te sturen.

Er is groot bestuurlijk draagvlak. Of er ook voldoende maatschappelijk draagvlak is, is nog onvoldoende aangetoond, al zijn er de afgelopen jaren grote stappen gezet, zoals op het gebied van ondernemersnetwerken, marketing en toeristische benutting. De duurzame instandhouding is mede afhankelijk van samenwerking en betrokkenheid van stakeholders buiten de overheid. Dit punt dient daarom verder te worden uitgewerkt.

Advies

Concluderend meent de Expertgroep dat OUV aantoonbaar is en met enige druk op de ketel kan de realisatie van deze nominatie op de korte termijn haalbaar zijn. De Nieuwe Hollandse Waterlinie heeft als voordeel dat het, samen met de Stelling van Amsterdam, iconen van de Nederlandse geschiedenis zijn die reeds veel bekendheid genieten. Ook is het functionele gebruik van de Waterlinie voor hedendaagse opgaven als waterberging en natuurontwikkeling een belangrijk aspect voor de OUV. Echter, er resteert nog een groot aantal belangrijke vragen van procedurele aard, die te maken hebben met de uitbreiding en verschillen in benadering tussen de Stelling van Amsterdam en de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Vroegtijdig overleg hierover met het Werelderfgoedcomité en ICOMOS verdient nadrukkelijk aanbeveling.

CULTUREEL ERFGOED

Plantagesysteem van West Curaçao

BESCHRIJVING

Het plantagesysteem van West Curaçao is een cultuurlandschap dat een beeld geeft van de Caribische plantages in de periode tussen de 17e en de vroege 20e eeuw. Het systeem bestaat in de voordracht uit vier verschillende plantages op Banda Abou, het westelijke gedeelte van het eiland Curaçao: de plantages Ascencion, San Juan, Savonet en Knip. De voordracht is gedaan door de Nederlandse Antillen en wordt na opheffing van de Nederlandse Antillen in 2010 getrokken door de regering van Curaçao. De plantages zijn relatief groot, 500 tot 700 hectare. Elke plantage bestaat uit een plantagehuis (het zogenaamde landhuis) met bijbehorende gronden, verwilderde vegetatie en overblijfselen van verblijfplaatsen van slaven, andere bijgebouwen, archeologische vindplaatsen en gedenkplaatsen. Anders dan bij veel andere plantages op Curaçao, zijn deze plantages niet naderhand bebouwd.

Het Plantagesysteem van West Curaçao is op de Voorlopige Lijst opgenomen onder de volgende criteria:

Criterium ii: het plantagesysteem is een voorbeeld van belangrijke uitwisseling van menselijke waarden, weergegeven in buitengewone architectuur, uitzonderlijk landschap en prominente monumentale kunst, gedurende een periode van 300 jaar. Criterium iv: de plantages zijn een sprekend voorbeeld van typisch Curaçaose landhuizen.

Criterium v: de plantages zijn een uitzonderlijk voorbeeld van traditionele menselijke nederzettingen en landgebruik, kenmerkend voor de menselijke interactie met de natuurlijke omgeving in moeilijke omstandigheden.

De kandidaat hanteert in de rapportage de volgende criteria:

Criterium ii: De uitdagende semi-aride tropische omgeving maakte een typische plantage ontwikkeling niet mogelijk, maar de eigenaren van de plantages wisten daarentegen voedseltekorten te compenseren door bekende Afrikaanse granen zoals sorghum en millet die wel tegen deze omstandigheden konden, te verbouwen. Daarnaast zorgden de eigenaren voor een grote diversificatie van economische activiteiten om de plantages op die manier levensvatbaar te maken.

Criterium iii: Geen van de plantages is nog in gebruik. Het gebruik van specifieke locaties in het nominatiegebied voor het vinden van zoet watervoorraden en/of bescheiden voedselverbouw bestond vermoedelijk al in de precolumbiaanse periode.

Criterium v: Dit criterium is van toepassing voor de meeste culturele landschappen. Om onder de ongunstige omstandigheden van het semi-aride tropische klimaat te overleven, was aangepast waterbeheer en waren aangepaste landbouwkundige technieken noodzakelijk. De afhankelijkheid van en interactie met deze ecologie van het eiland hebben tot een relatief beperkte aanslag op het natuurlijke landschap en biodiversiteit geleid.

Plantage Savonet

PLANNING

2016

EVALUATIE

De Expertgroep is positief over de hoeveelheid werk die is verricht voor deze toekomstige nominatie. Met name de recent uitgevoerde *comparative analysis* en studies naar de immateriële aspecten die met dit erfgoed zijn verbonden, maken indruk. Er is zeker potentieel om de OUV aan te tonen. Het is echter nog onzeker of OUV kan worden aangetoond voor een *zelfstandige* nominatie. Ook de beschrijving van de materiële neerslag in het landschap en een argumentatie voor de geselecteerde vier plantages vragen nog aandacht.

Outstanding Universal Value, Comparative analysis en begrenzing

De Expertgroep vindt de onderbouwing van de OUV nog niet heel sterk. De OUV dient duidelijker te omschrijven waarom het Curaçaose plantagesysteem universeel uitzonderlijk is en wat nu juist de vier geselecteerde plantages zo bijzonder maakt als representanten van het provisieplantagemodel.

Zoals de rapportage zelf duidelijk aangeeft is een behoorlijk aantal vergelijkbare plantages terug te vinden op voorlopige lijsten van andere landen en de Werelderfgoedlijst zelf. In deze nominatie zit het onderscheidende element in de geografische locatie, de functie van de plantages en de aard van de bedrijfsvoering. Maar de Expertgroep vraagt zich af hoe onderscheidend die aspecten zijn in een internationale, vergelijkende context? De immateriële onderbouwing is heel sterk, maar hoe dit zich uit in de materiële weerslag en waarom dit van uitzonderlijke universele waarde is, is nog niet overtuigend beschreven, hoewel de argumenten wel voorhanden zijn.

De Expertgroep meent om te beginnen dat meer historische context in de vorm van een beschouwing over de achterliggende visie van de Republiek der Verenigde Nederlanden als handelsnatie op de activiteiten van de WIC in ‘de West’ (en mogelijk in samenhang daarmee ook de VOC in ‘de Oost’) hierbij niet mag ontbreken. Indien door Curaçao gewenst, zou hieraan vanuit Nederland een bijdrage geleverd moeten worden.

Ook zal een duidelijker verband met het landschap gelegd moeten worden. De ecologische en klimatologische omstandigheden hebben volgens de rapportage een belangrijke invloed gehad op het plantagesysteem van Curaçao, het zogenaamde provisieplantagemodel. Het gebrek aan water en de slechte grond op het eiland hebben geleid tot aangepast waterbeheer, aangepaste landbouwkundige technieken en grote diversificatie van producten. Hierin onderscheidt Curaçao zich dus van plantagesystemen elders in het Caribisch gebied en in de wereld. Ook de veelal hoge ligging van de landhuizen vertoont een relatie met het natuurlijke landschap. Zeker in het geval van een nominatie als “*cultural landscape*” dient aan dergelijke samenhang tussen natuur en cultuur ruim aandacht te worden geschonken.

Een beschrijving van een typische Curaçaose plantage als referentie wordt node gemist. Daarmee kan beter beoordeeld worden of alle elementen die bij een Curaçaose plantages horen nog aanwezig zijn in de plantages. Wat betreft de selectie van de vier plantages is onduidelijk waarom voor deze vier uit het totaal nog resterende plantages is gekozen en niet voor meer, voor minder of voor andere. Ook is niet duidelijk wat er nog precies resteert aan materiële overblijfselen in elke plantage en wat daarvan de authenticiteit is. Het is evenmin helder welke overblijfselen van

archeologische aard zijn en hoe deze beter zichtbaar en beleefbaar gemaakt kunnen worden voor bezoekers.

Gezien het feit dat er in de regio veel vergelijkbare historische plantages zijn, verdient het aanbeveling te onderzoeken of een seriële en/of transnationale nominatie mogelijk of wenselijk is. Een dergelijke verkenning kan de overtuigende argumenten opleveren of de OUV van een zelfstandige nominatie van het Curaçaose plantagesysteem aantoonbaar is, of niet. Zo niet, dan kan een alternatief zijn om de plantages als uitbreiding van het bestaande werelderfgoed Willemstad te nomineren. Beide sites kunnen worden genomineerd onder dezelfdecriteria en er is een sterke samenhang, wat het opstellen van een nominatiedossier eenvoudiger maakt. Als voorbeeld voor een dergelijke nominatie kan Trinidad op Cuba gelden

De *comparative analysis* is indrukwekkend. Echter, de Expertgroep is ook van mening dat de presentatie en de conclusies daarvan in het nominatiedossier krachtiger kunnen worden geformuleerd dan nu gebeurt in de rapportage.

Ook wat betreft de gekozen criteria mist nog een voldoende sterke onderbouwing. De motivatie van criterium iii is bijvoorbeeld niet sterk en de eerste zin zelfs ronduit contraproductief. De Expertgroep vraagt zich af hoe uitzonderlijk de plantages zijn als culturele traditie. Het is ook onduidelijk of alle of alle componenten bijdragen voor de OUV van de serie. Daarentegen wordt criterium iv niet gebruikt, wat toch tenminste te overwegen valt, mits authenticiteit van de landhuizen aannemelijk kan worden aangetoond.

De rapportage bevat een goede analyse van de zwakke punten op het gebied van authenticiteit en integriteit in het rapport. De omschrijving van de authenticiteit en integriteit van de *property* behoeft evenwel nog verbetering. De authenticiteit wordt in algemene zin omschreven, maar kan per plantage nader worden toegelicht, aangezien op alle plantages, met uitzondering van plantage San Juan, de gebouwen (intern) zijn aangepast aan hedendaagse eisen.

Er blijkt sprake te zijn van illegale bouw die de authenticiteit en integriteit van de site kan beïnvloeden. In welke mate zij inbreuk maken op de authenticiteit wordt onvoldoende duidelijk beantwoord.

Het onderzoek naar *attributes* moet nog afgerond worden. De *attributes* zijn belangrijk voor het aantonen van OUV, maar in het rapport zijn ze niet scherp in beeld gebracht en gerangschikt. Ook is het niet duidelijk of de *attributes* op elk van de afzonderlijke plantages zijn terug te vinden, of dat zij alleen op enkele plantages aanwezig zijn. Dit dient nauwkeuriger te worden uitgewerkt.

De Expertgroep beveelt ook aan om de relatie tussen de nominatie en het *UNESCO Slave Route Project* te vermelden. Het lijkt verstandig om zowel te beschrijven wat er op Curaçao in relatie tot dit UNESCO-project is gerealiseerd, als ook om te bezien in hoeverre toekomstige samenwerking binnen dit project de beoogde Werelderfgoedstatus tot voordeel kan strekken.

De begrenzing van de *property* is onvoldoende beargumenteerd. De voorgestelde begrenzing wordt deels gerelateerd aan de huidige wettelijke bescherming in het Eilandelijk Ontwikkelingsplan (EOP). De Expertgroep vindt dat niet overtuigend als motivatie voor de begrenzing. Het doel van het EOP kan een ander zijn dan de voorwaarden die gelden voor een Werelderfgoednominatie. De kandidaat dient te onderbouwen wat de overwegingen voor bescherming in het plan zijn en hoe die zich verhouden tot de OUV. Vervolgens dienen de kaarten aangepast te worden: de legenda hoort volledig te zijn en er moet helder worden aangegeven of het om vier of om zeven plantages gaat. De Expertgroep is niet overtuigd of een bufferzone in dit geval noodzakelijk is, maar onderkent dat hierover door ICOMOS en het

Werelderfgoedcomité wellicht anders wordt gedacht. Het is verstandig hierover vroegtijdig in contact te treden met beide instanties.

Draagkracht en draagvlak

Naast wettelijke bescherming van gebouwde en archeologische objecten zal het Eilandelijk Ontwikkelingsplan planologische bescherming aan de te nomineren gebieden moeten bieden en potentieel bedreigende ontwikkelingen moeten voorkomen. Voor zover er binnen de begrenzing van de vier plantages planologische ruimte bestaat voor (toeristische) ontwikkeling, verdient het aanbeveling deze ontwikkelruimte duidelijk te begrenzen door het formuleren van heldere condities voor de ontwikkeling. In deze gevallen kan een bufferzone nodig zijn. Eventueel kan een planuitwerking voor het gehele nominatiegebied hiervoor uitkomst bieden, omdat het aan het Werelderfgoedcomité inzicht biedt welke ontwikkelingen wel en niet mogelijk zijn.

De overheidszorg voor cultureel erfgoed op Curaçao staat de laatste jaren onder druk.

Landhuis op de plantage San Juan

Zowel de behandeling van het dossier 'Hospital Nobo Otrobanda' in relatie tot het werelderfgoed Willemstad, als ook de implementatie van het managementplan voor Willemstad vormen een belangrijke *testcase* voor het bestuurlijk commitment ten aanzien van het werelderfgoed.

De rapportage toont aan dat er op het gebied van bescherming nog het een en ander moet gebeuren, zoals bijvoorbeeld de oprichting van een erfgoedwacht en het inzetten een beheersorganisatie. Ook is er onvoldoende inzicht of de voorgestelde vorm van bestuur goed zal werken. Evenmin is duidelijk of het maatschappelijk draagvlak voldoende is. Er dient nog het nodige gedaan te worden aan bewustwording en communicatie bij de lokale gemeenschap. Bij het management van de plantages zullen de overheid, ngo's, bedrijven en eigenaren op voet van gelijkwaardigheid moeten samenwerken, waarbij ook gebruikers en bewoners betrokken moeten worden. De organisatiestructuur zal hierop moeten worden aangepast. De organisatie- en managementstructuur, zoals is voorgesteld in het concept-managementplan voor Willemstad, zou zeer goed als voorbeeld kunnen dienen voor de wijze waarop het overleg tussen de verschillende stakeholders en shareholders wordt vormgegeven en tot besluiten leidt met betrekking tot het gebruik en beheer van de afzonderlijke gebieden.

Advies

Concluderend stelt de Expertgroep dat er potentieel is om OUV aan te tonen. De belangrijkste bouwstenen daarvoor zijn reeds aanwezig in de rapportage, maar de kandidaat dient deze beter te verwoorden en te formuleren. De materiële weerslag zal sterker moeten worden belicht. Verder zijn draagvlak en draagkracht nog belangrijke aandachtspunten. Tenslotte geeft de Expertgroep in overweging de kansrijkheid van een seriële, transnationale nominatie te verkennen, of anders een nominatie voor te bereiden als uitbreiding van Willemstad. Dit zal de kans op succes kunnen vergroten.

Informatiebord over de Romeinse Limes in het Louisedal bij Berg en Dal

CULTUREEL ERFGOED

Romeinse Limes

BESCHRIJVING

De Limes is de vroegere grens van het Romeinse rijk, een militaire zone bestaande uit wegen, verdedigingswerken en burgernederzettingen. Een internationaal gezelschap van wetenschappers streeft ernaar de gehele Limes op te nemen op de Werelderfgoedlijst. De muur van Hadrianus in [het Verenigd Koninkrijk] is het eerste deel van de Limes dat op de Werelderfgoedlijst is geplaatst. In 2005 is een deel van de Duitse Limes daar aan toegevoegd, in 2008 gevolgd door een deel van de Schotse Limes. Andere landen, waaronder Hongarije, zijn op dit moment bezig met voorbereidingen op dit vlak. Vanuit de internationale gemeenschap is een beroep gedaan op Nederland om ook het Nederlandse deel van de Limes hier aan toe te voegen.

De Romeinse Limes is op de Voorlopige Lijst opgenomen onder de volgende criteria:

Criterium ii: de Limes als geheel is een expressie van de ontwikkeling van Romeinse militaire architectuur en de invloed van de grens op de urbanisatie en groei van transportroutes.

Criterium iii: de Limes is het grootste artefact van het Romeinse Rijk, één van 's werelds grootste pre-industriële rijken. De fysieke restanten van de Limes geven de complexiteit van de Romeinse cultuur weer, alsmede haar verbindende factoren in Europa en de Mediterrane wereld. De constructies van de Limes zijn het bewijs van de grenzen van het Romeinse Rijk en geven aanknopingspunten voor de 'inburgering' van inheemse volken. De Limes was geen onneembare grens; het was een instrument voor het toestaan van en de controle op het verplaatsen van burgers, stammen en kooplieden binnen de militaire units. Op deze manier werd de Romeinse cultuur verspreid door de gehele regio en absorbeerde ze tegelijkertijd invloeden van buiten de grenzen van het Romeinse Rijk.

Criterium iv: de Limes is een weergave van de macht en grootsheid van het Romeinse Rijk en van de verspreiding van de klassieke cultuur, die veel van de latere ontwikkeling van Europa gevormd heeft. De specifieke manier waarop de Limes als grens functioneerde heeft daarbij nog lang na de val van het Romeinse rijk invloed gehad op de historische en culturele ontwikkelingen van Europa.

De kandidaat hanteert in de rapportage de volgende criteria *(de criteria zijn in de rapportage in het Engels gesteld):*

Criterium ii: The Lower German Limes formed part of the frontier throughout the entire existence of the Roman Empire and as such reflects the development of Roman military and related civilian facilities and infrastructure from its earliest beginnings in the last decades BC until the mid-5th century (the building programmes of the Roman emperors from Augustus to Valentinian III). It is also illustrative of the development of all successive phases of its military strategy from a period of 5 conquest through a phase of stabilization and forward defence and ultimately to a system of defence-in-depth. In addition, its built legacy served as a backbone that shaped early Medieval civil and religious infrastructure.

Criterium iii: The Lower German Limes is the only area that formed part of the frontier throughout the entire existence of the Roman Empire, with an unbroken occupation. It is at the same time unique because of the presence of all elements that the military occupation could encompass, from legions in early and late forms to regular as well as irregular auxiliaries in addition to the fleet. It is also a prime example of a river frontier with exceptional (underground) preservation of wooden riverine infrastructure such as quays and ships.

Criterium iv: as a river frontier which – in the delta area as well as the lower Rhine terrace upstream- has always been a wetland, the LGL exhibits unique testimonies of water management strategies and constructions, in addition to holding an extremely varied dataset encompassing organic materials and artefacts bearing unique information on frontier life and on vanished traditions such as notably that of river boat building.

PLANNING

2018

EVALUATIE

De Expertgroep beoordeelt de rapportage positief. Het rapport is consequent opgebouwd en de Statement of OUV is overzichtelijk beschreven. Ook laat het rapport zien dat de opstellers ervan de inhoud van het Werelderfgoedverdrag goed verstaan. De opbouw van deze rapportage kan als voorbeeld dienen voor andere kandidaten, aangezien het gedetailleerd uitgewerkt is, maar tegelijkertijd is de informatie goed vindbaar.

De Expertgroep beveelt aan de nominatie aan wijlen Prof. Dr. Willem J.H. Willems op te dragen, omdat hij met zijn onderzoek een eminente rol heeft gespeeld in het formuleren van het concept Statement of OUV en de *comparative analysis*.

Hadrian's Wall, onderdeel van de Frontiers of the Roman Empire

Outstanding Universal Value, Comparative analysis en begrenzing

De Expertgroep stelt voor de naam van Lower German Limes te veranderen in Lower Germanic Limes, aangezien het de voormalige grens met Germanië betreft, niet die met het huidige Duitsland.

Zoals het bovenstaande al vermeldt, is de OUV overtuigend onderbouwd , al is de overkoepelende “umbrella Statement of OUV” voor de gehele Limes (in Europa en daarbuiten) essentieel en die ontbreekt vooralsnog. De onderbouwing van de criteria sluit overtuigend aan bij de criteria die horen bij de gehele *Frontiers of the Roman Empire*. De indeling van *attributes* in categorieën conservering, functie en datering is zinvol.De materiële elementen in de eerste en derde categorie zijn evenwel niet allemaal echte attributes.

De *comparative analysis* is overzichtelijk uitgevoerd en zowel de vergelijking met andere linies op de Werelderfgoedlijst als met bestaande onderdelen van de Frontiers of the Roman Empire valt positief uit voor dit deel van de Limes. De *comparative analysis* sluit ook goed aan bij het “Filling the Gaps” report van ICOMOS uit 2005, omdat de nominatie in de categorie ondervertegenwoordigd erfgoed valt. De kandidaat heeft overtuigend aangetoond een waardevolle bijdrage te zijn aan de *Frontiers of the Roman Empire* en de OUV van het geheel te versterken.

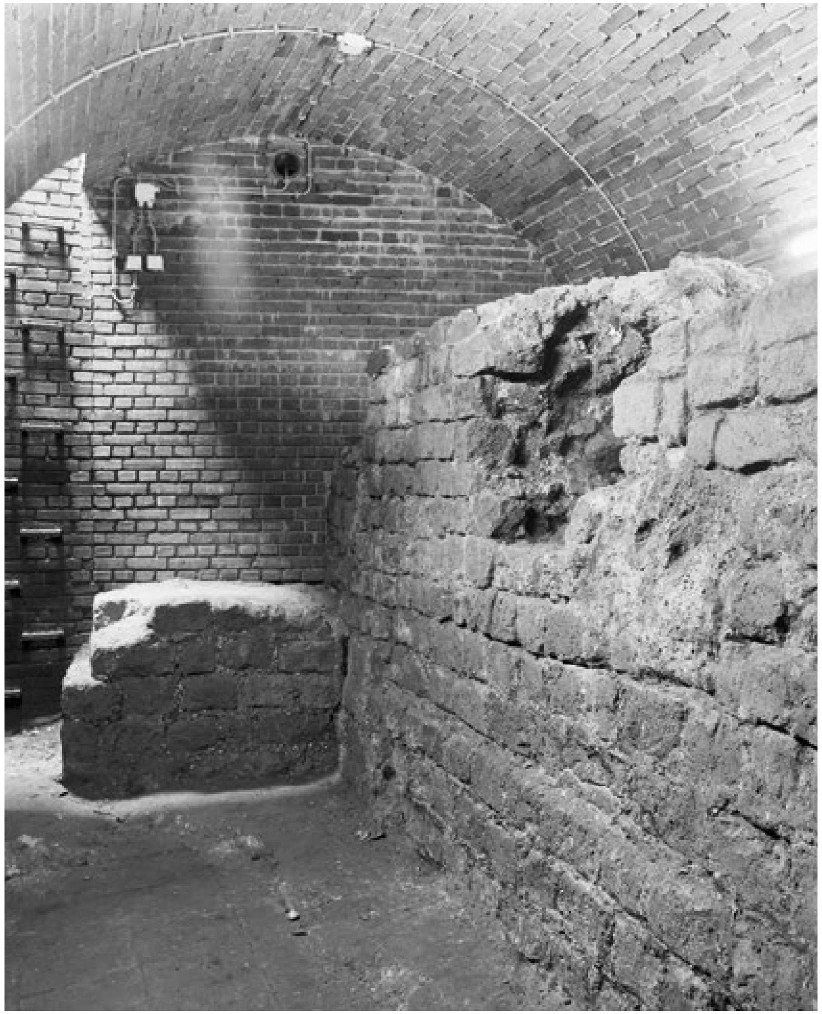
De integriteit van de *property* wordt goed beschreven, maar hangt nog af van de definitieve selectie van de terreinen. Daarnaast zijn delen van de *property* door stedelijke bebouwing overbouwd. Dit punt dient de kandidaat wel te verwerken in het nominatiedossier, als ook de diverse manieren waarop getracht wordt het in de bodem aanwezige archeologische erfgoed zichtbaar en/of beleefbaar te maken. Dit laatste vraagt om een gezamenlijke marketingaanpak. Dat de kandidaat al wel op deze gezamenlijke en grensoverschrijdende exploitatie marketing anticipeert is positief.

Bij authenticiteit zijn er nog een aantal aandachtspunten. De niet opgegraven delen zijn uiteraard oorspronkelijk, maar er zijn ook grote delen opgegraven of verstoord. Ook zijn op een aantal plaatsen reconstructies aangebracht om de archeologische vindplaatsen in een educatief of recreatief kader te plaatsen en dus meer zichtbaar en beleefbaar te maken in het landschap. Dit vormt een aandachtpunt in het licht van authenticiteit. Zo is een overzicht hiervan en een beschouwing over de betekenis van deze vormen van ‘verbeelding’, van Xanten tot aan de parkeergarage in Woerden, van belang. In het bijzonder de kwalitatieve educatieve aanpak voor dit ‘onzichtbaar erfgoed’ zal veel aandacht moeten krijgen.

Verder wordt gesignaleerd dat de eventuele negatieve gevolgen voor het bodemarchief van verspoeling door de rivier nog nader moeten worden onderzocht. Dit wordt in 2015 in Gelderland onderzocht, maar wellicht zou het nuttig zijn om als steekproef ook in de andere provincies onderzoek daarnaar uit te voeren.

Het overzicht van terreinen is uitvoerig gedocumenteerd, maar een overzichtskaart wordt nog nadrukkelijk gemist. De begrenzing zelf is nog niet vastgesteld maar de juiste selectiecriteria zijn daarvoor al wel aanwezig. Het is belangrijk alleen de terreinen die bijdragen aan de OUV te nomineren[12]. De kandidaat wordt aangeraden te kijken naar het gehele gebied en de elementen die er niet aan bijdragen uit te sluiten. Wel moet worden vermeden dat uitsluiting van bepaalde terreinen en *attributes* gebeurt op grond van politieke overwegingen in plaats van op inhoudelijke gronden. Als uitsluiting optreedt op politieke gronden, bestaat de kans dat de selectie als onvolledig wordt beschouwd. Dit is uiteraard ongewenst en zal ongetwijfeld tot vragen leiden.

[12] Zie: Bijlage E. Operational Guidelines paragraph 137: de totale serie van terreinen dient OUV te bezitten.

Castellummuur onder het Domplein te Utrecht

Draagvlak en draagkracht

Het siteholderschap binnen Nederland is bij de provincies Gelderland, Zuid-Holland en Utrecht belegd. Hun samenwerking is vastgelegd in een op 27 januari 2014 ondertekende intentieverklaring, die ook door OCW en 25 gemeentes is getekend. Het siteholderschap lijkt hiermee in beginsel voldoende duurzaam belegd.

In de afstemming met de Duitse partner-deelstaten Nordrhein-Westfalen en Rheinland-Pfalz dienen ook afspraken omtrent monitoring en management te worden vastgelegd, inclusief een gezamenlijke aansturing. Daarnaast dient het beheer van het Nedergermaanse deel van de FRE met andere deelgebieden van de internationale Limes samenwerking afgestemd te worden. Deze afstemmingsprocessen vergen wel nog de nodige tijd.

Binnen Nederland is er sprake van uiteenlopende planologische bescherming. Deze zal meer geüniformeerd moeten worden. De Expertgroep waarschuwt dat ook dit een tijdrovend proces kan zijn. Ook zullen er duidelijke afspraken gemaakt worden met de betrokken waterbeheerders, mogelijk in de vorm van een convenant, over het peilbeheer rond geselecteerde terreinen.

De algemene staat van onderhoud van de terreinen is goed, maar de verspoeling en stedelijke bebouwing vormen nog wel aandachtspunten. De kandidaat dient zich te richten op wat er toekomstig verspoeld of verstoord zou kunnen worden en daar preventieve maatregelen voor te treffen.

De continuïteit van het bestuurlijk draagvlak vormt nog een uitdaging, zo wordt in de rapportage beschreven. De betrokkenheid van maar liefst 25 gemeenten gedurende een meerjarig nominatietraject is een blijvend aandachtspunt. Beoogd wordt met vaste regelmaat met alle gemeenten te overleggen. Ook de financiële

draagkracht is op termijn een aandachtpunt, waarvoor het blijven onderhouden van politiek-bestuurlijk draagvlak belangrijk is. De Expertgroep wijst er nogmaals op dat commitment niet alleen noodzakelijk tot aan het moment van plaatsing op de Werelderfgoedlijst, maar een zaak van lange adem.

Het verwerven van draagvlak bij eigenaren en gebruikers van terreinen vraagt ook nog veel aandacht. De directe impact van een betere (planologische) bescherming voor de gebruiksmogelijkheden moet nog worden onderzocht en gecommuniceerd. De kandidaat wordt aanbevolen te kijken naar het traject dat de Waddenzee heeft doorlopen met betrekking tot gebruiksmogelijkheden.

Via de Stichting Romeinse Limes wordt de interpretatie en de communicatie van de site verzorgd. Dit is een private stichting. Dat roept de vraag op naar de afstemming tussen siteholder en de Stichting die deze taken uitvoert. Geadviseerd wordt de samenwerking met de Stichting Romeinse Limes te formaliseren.

Advies

Concluderend is de Expertgroep van mening dat OUV overtuigend kan worden aangetoond, maar dat wel diverse kanttekeningen te maken zijn die nadere uitwerking behoeven. Als eerste moet de begrenzing van de *property*, inclusief de bufferzone, nog in detail plaatsvinden. Het rapport beperkt zich nu tot het grondgebied van Nederland en de Expertgroep is van mening dat er nog verder afstemming over de begrenzing met *attributes*, integriteit en authenticiteit moet plaatsvinden in de grensoverschrijdende context. De kandidaat dient ervan bewust te zijn dat dit een tijdrovend proces is en verdere inhoudelijke discussie vergt. Daarnaast moet onderzoek nog uitwijzen wat de effecten zijn van de overbouwing, verstoring en mogelijke verspoeling van het bodemarchief. Ook is het omgaan met reconstructies nog een aandachtspunt. Tenslotte wordt aangeraden om, ter inspiratie, naar het nominatieproces van andere grote, grensoverschrijdende Werelderfgoedsites kijken, zoals bijvoorbeeld de Zijderoute, Camino Real en de Inca sites, om daar lering uit te trekken.

Sanatorium Zonnestraal: het hoofdgebouw

CULTUREEL ERFGOED

Sanatorium Zonnestraal

BESCHRIJVING

Het Sanatorium Zonnestraal is een tuberculosenazorgkolonie en is voorgedragen door het Landgoed Zonnestraal. Het omvat een hoofdgebouw, twee paviljoens (Dresselhuyspaviljoen en Ter Meulenpaviljoen), werkplaatsen en een dienstbodehuis (de Koepel). Het complex is tussen 1926 en 1931 ontworpen door de architect Jan Duiker vanuit de gedachte dat tbc binnen 30 jaar overwonnen zou zijn door wetenschappelijke vooruitgang. Het Sanatorium is van 1928 tot 1950 in bedrijf geweest. In 1957 werd het complex getransformeerd tot een algemeen ziekenhuis. In de jaren daarna is het verscheidene keren uitgebreid.

Functionaliteit was het uitgangspunt in het ontwerp van Duiker. Het ensemble is gebouwd met een specifieke functie (sanatorium) en van materialen die niet bedoeld waren om langer mee te gaan dan 30 jaar. Het ontwerp is erop gericht de scheiding tussen ‘binnen’ en ‘buiten’ zo vaag mogelijk te maken: licht en lucht moesten optimaal beschikbaar zijn voor de tbc-patiënten.

Zonnestraal is erkend als één van de iconen van de architectuurbeweging ‘het Nieuwe Bouwen’. Het is opgenomen in de DOCOMOMO lijst van 100 architectonische monumenten van de twintigste eeuw.

Zonnestraal is op de Voorlopige Lijst opgenomen onder de volgende criteria:

Criterium i: Zonnestraal is ontworpen om tijdelijk te zijn en daarom gebouwd met een minimum aan materialen. Binnen deze condities heeft de architect een gebouw ontworpen dat internationaal wordt beschouwd als een icoon.

Criterium ii: Zonnestraal staat symbool voor de eerste initiatieven van de Nederlandse Diamantbewerkersbond in hun strijd voor gemeenschappelijke gezondheidszorg. Het ensemble wordt daarom beschouwd als een monument voor sociaal-culturele vernieuwing.

Criterium iv: Zonnestraal overstijgt het ideologische en esthetische karakter van het Nieuwe Bouwen. Het ensemble maakt deel uit van het collectieve geheugen van de Nederlandse sociale en politieke geschiedenis, van de technische cultuur en van de medische wetenschap van die tijd.

De kandidaat hanteert in de rapportage de volgende criteria (deze zijn ingekort, aangezien een korte omschrijving in de rapportage ontbreekt):

Criterium ii: Sanatorium Zonnestraal is een van de eerste voorbeelden waarin het idee dat licht, lucht en ruimte bijdragen aan genezing van patiënten letterlijk tot uiting komt in de architectuur en positionering in het landschap. Zonnestraal was een invloedrijk en inspirerend representatief ijkpunt in de ontwikkelingen binnen de stroming van het Nieuwe Bouwen als het gaat om weinig middelen, de pure doorvoering tot het uiterste van de materiële en immateriële mogelijkheden en geestelijke economie in een sanatoriumcomplex met de coherente stijl van het Nieuwe Bouwen.

Criterium iv: Zonnestraal verbeeldt de utopie van verbetering voor de arbeider, werken naast ontwikkeling, en de genezing van tbc. Het sanatoriumcomplex werd wereldwijd geroemd en vormt uitdrukking van esthetische, sociale, technische en medische ontwikkelingen en uitgangspunten in die tijd.

PLANNING

2017

EVALUATIE

De Expertgroep is van mening dat OUV nog niet overtuigend is aangetoond omdat de rapportage onduidelijkheid laat bestaan over de focus in de nominatie. Ook de *comparative analysis* vraagt nog veel studie. Integriteit en authenticiteit verdienen, zeker in het licht van latere uitbreidingen en de grondige restauraties van de afgelopen decennia, extra aandacht in het dossier. Ook dient de kandidaat uitgebreider in te gaan op zowel de voordelen en nadelen van een gezamenlijke nominatie met Paimio in Finland, als ook de condities waaronder dit de kansrijkheid kan vergroten.

Outstanding Universal Value, Comparative Analysis en begrenzing

De beschrijving van de OUV overtuigt niet. Ook een kernachtige formulering van de geselecteerde criteria ontbreekt. Zonnestraal kan kiezen voor twee sporen voor de nominatie zoals blijkt uit de evolutie van de beschrijving van de criteria tussen de Voorlopige Lijst en de rapportage.

De ene optie (spoor 1), is kiezen voor het architectuuraspect, door aan te tonen dat de *property* een icoon is van het modernistische bouwen. Deze invalshoek kan worden gecombineerd met een benadering van Zonnestraal als restauratie-icoon. Het sanatorium was bedoeld voor gebruik gedurende een korte periode. Toen verval intrad en er toch restauratieprojecten werden gestart, leidde dit tot discussies met verstrekkende gevolgen. Één daarvan was de oprichting van DOCOMOMO, de organisatie voor "*DOcumentation and COnservation of buildings, sites and neighbourhoods of the MOdern MOvement*". Sanatorium Zonnestraal heeft dus een sleutelrol gespeeld in de huidige benadering van de restauraties van zulke gebouwen en leidde tot de oprichting van een organisatie die essentieel geweest voor de geschiedenis van erfgoedzorg . Dit aspect kan een goede ondersteuning zijn voor het aantonen van OUV, maar komt niet in de rapportage naar voren.

De andere optie (spoor 2) is om te kiezen voor het uitlichten van de functie van het domein, namelijk dat van een sanatorium waar het boegbeeld van de nieuwe denkwijze over tbc-bestrijding, een "*machine à guérir*" werd ontwikkeld. Het sociale element van de *property*, namelijk de relatie van het sanatorium met de diamantbewerkersbond, dient hierbij als onderbouwing van de OUV te worden uitgewerkt.

Om de OUV overtuigender te onderbouwen wordt aanbevolen een duidelijke keuze te maken in welke aspecten de OUV van de *property* naar voren komt. Meer onderzoek is nodig om te bezien of deze sporen verenigbaar zijn of dat voor een van beide moet worden gekozen.

Ook de *comparative analysis* blijft met betrekking tot de te maken keuzen ter ondersteuning van de OUV in gebreke. Als er wordt gekozen voor de *property* als architectuuricoon kan de vergelijking worden getrokken met andere modernistische bouwwerken op de Werelderfgoedlijst, waaronder ook de Van Nellefabriek en het Rietveld Schröderhuis. Aangetoond zal moeten worden dat Zonnestraal 'in zijn soort' van uitzonderlijke universele waarde is, waarbij ook de aspecten integriteit en authenticiteit nadrukkelijk betrokken moeten worden. Bij de keuze voor Zonnestraal als tbc-bestrijdingsboegbeeld dient de vergelijking met Paimio verder te worden onderzocht, maar ook met andere sanatoria. De kandidaat wordt om die reden aanbevolen om het nominatiedossier van Paimio en de evaluatie daarvan door ICOMOS goed te

Het Dresselhuyspaviljoen

bestuderen. De *comparative analysis* van Paimio is vollediger dan die van de kandidaat, en zelfs die vond ICOMOS nog niet voldoende, aangezien er alleen vergelijkingen met Europese sites werd getrokken. De kandidaat dient dus vanuit mondiaal perspectief de OUV van de *property* aan te tonen. Ook dient de kandidaat meer vergelijkend onderzoek uit te voeren naar andere vormen van tbc-genezing, zodat een seriële nominatie kan worden overwogen, dan wel gemotiveerd afgewezen. In de rapportage wordt de vergelijking met het sanatorium Lory-Spital in Zwitserland bijvoorbeeld wel gemaakt, maar er wordt geen conclusie aan verbonden.

Wat betreft de gehanteerde criteria lijkt de keuze voor de criteria ii en iv verstandig. De onderbouwing ervan is op grond van het bovenstaande echter onvoldoende. Voornoemde sporen dienen in hun uiterste consequentie te worden doordacht, waarna moet worden besloten of voor één van beide sporen wordt geopteerd, dan wel dat een combinatie van beide mogelijk lijkt. Dit zal leiden tot meer toegankelijk geformuleerde en overtuigende rechtvaardiging van de OUV. Terecht is overigens afgezien van criterium i, dat op Zonnestraal niet van toepassing lijkt.

De beschrijving van integriteit en authenticiteit mist eveneens voldoende uitwerking. De ingrijpende restauraties, die een aanzienlijk effect hebben op de authenticiteit van de *property*, wordt onvoldoende benoemd. Ook is onduidelijk hoe in de nabije toekomst met niet-gerestaureerde gebouwen (met name het Ter Meulenpaviljoen) en met latere toevoegingen en aanbouwsels zal worden omgegaan. De restauraties hebben mogelijke impact op de OUV (afhankelijk van de gekozen insteek) en dienen daarom duidelijker te worden beschreven. Ook is niet helder in de rapportage wat precies gerestaureerd is, wat beschermd is en op welke wijze. Dit alles dient uitvoerig te worden gedocumenteerd. Vervolgens zal duidelijkheid moeten worden verschaft over de toekomstige functie en/of herbestemming van Zonnestraal en de gevolgen daarvan voor de architectuur.

Het gebrek aan keuze voor een duidelijke insteek heeft ook effect op andere delen van de rapportage. Bij de begrenzing dient de kandidaat een keuze te maken met betrekking tot de verhouding tot het landgoed. Als de focus in het aantonen van OUV ligt bij de *property* als architectuuricoon dient de begrenzing over het complex van Duiker te gaan met inbegrip van de elementen van de omgeving die Duiker in zijn ontwerp heeft betrokken. Als de keuze wordt gemaakt voor een sanatorium, een "*machine à guérir*", waarin ook een architectuuricoon ligt, dan dient het hele landgoed erbij te worden betrokken, inclusief bos, heide, en de andere gebouwen die niet van de hand van Duiker zijn maar hun stempel op het complex hebben gedrukt. Vooralsnog ontbreekt een duidelijke motivatie voor de huidige begrenzing.

Draagkracht en draagvlak

Het siteholderschap is nog niet voldoende duidelijk belegd. De gemeente Hilversum en het bestuur van Sanatorium Zonnestraal dienen helderdere afspraken te maken over ieders verantwoordelijkheden. Een duo-siteholderschap tussen partijen met potentieel tegenstrijdige belangen kan een risico zijn als dit niet duidelijk is verankerd. Ook dient er meer verduidelijking te komen over het managementplan en het toekomstige beheer.

De rapportage geeft aan dat draagvlak in de kring van de vakwereld nog georganiseerd moet worden. De Expertgroep is van mening dat bij de opstelling van de rapportage weinig oog is geweest voor betrokkenheid en draagvlak bij derden.
Als laatste speelt herbestemming een grote rol bij de nominatie van de *property*. De eigenaar en betrokken overheden zullen tot overeenstemming moeten komen over een passende toekomstige functie, die mede afhankelijk dient te zijn van de keuze tussen spoor 1 en spoor 2.

Advies

Concluderend beveelt de Expertgroep aan om bij het opstellen van het nominatiedossier terug te gaan naar de basis. De kandidaat dient een fundamentele keuze te maken voor de positionering van de OUV, waarbij het accent kan worden gelegd op Zonnestraal als architectuuricoon en omslagpunt in de geschiedenis van erfgoedzorg of als boegbeeld van tbc-bestrijding. Deze principiële keuze is bepalend voor de focus van de OUV en de opbouw van de rest van het nominatiedossier. Daarnaast dient de kandidaat ook dieper de mogelijke samenwerking met Paimio (en eventuele andere complexen) te verkennen. Hierna kan, in 2017, een nieuwe beoordeling volgen.

De uitgevoerde restauraties, alsmede authenticiteit en integriteit moeten beter beschreven en verantwoord worden, en de herbestemming van het complex goed geregeld.

NATUURLIJK ERFGOED

Bonaire National Marine Park

BESCHRIJVING

Het Bonaire National Marine Park bestaat uit de riffen rondom Bonaire tot een diepte van 60 meter vanaf de hoogwaterlijn. Het onderwaterpark omvat 2700 hectare koraalrif, zeegrasvelden en mangrovesystemen. Het park bestaat uit twee delen. Het eerste deel van de *property* is het onderwatergebied van Bonaire en de Lac baai. Het tweede gedeelte is het onbewoonde eiland Klein Bonaire. Het park wordt beheerd door Stichting Nationale Parken (STINAPA) Bonaire.

Het park vormt een belangrijke leefomgeving voor verschillende soorten koraal en vissen. Daarnaast is het een broedplaats voor zeeschildpadden. De biodiversiteit van de het Marine Park is groot en het park verkeert in een uitstekende conditie. Het is vergelijkbaar met het *Belize Barrier Reef Reserve System*. Het grote verschil is dat het Bonaire Marine Park een grotere koraaldichtheid heeft, met meer jong koraal en minder algen. Er kan daardoor worden geconcludeerd dat het Bonaire National Marine Park in betere conditie is dan het *Belize Barrier Reef Reserve System*.

Bonaire National Marine Park is op de Voorlopige Lijst opgenomen onder de volgende criteria:

Criterium vii: de flora en fauna in het Bonaire National Marine Park zijn zeer gevarieerd en verkeren in excellente staat.

Criterium ix: de excellente staat waarin deze ecosystemen zich bevinden, is niet alleen lokaal van belang, maar voor de hele regio. Larven worden door de zeestroming meegenomen en voorzien de benedenstroomse eilanden van nieuw leven. De aanwezige biomassa aan rifvissen is ook hoger dan elders in het Caribische gebied en kent daarnaast een hoge diversiteit aan soorten.

De kandidaat hanteert in de rapportage de volgende criteria (de criteria zijn in de rapportage in het Engels gesteld; ze zijn ingekort, aangezien een korte omschrijving in de rapportage ontbreekt):

Criterion vii: The accentuated coastline of Bonaire comprises of steep limestone cliffs in the north, pinkish hypersaline saliñas in the south, and white sandy beaches and green coastal mangrove vegetation scattered along the leeward coast, all contrasted by the crystal clear water. The reefscape is extremely varied with gradual coral covered slopes, steep vertical drop offs, and double reefs on the leeward side.

Criterion ix: Ecological processes forming biogenic coral reef frameworks of Bonaire's coral reefs are of a special kind in the Caribbean sea, because of their exceptional continuous high growth rates throughout many thousands of years, still apparent in its current high coral cover. This is caused largely by the geographic setting which places Bonaire outside of the main hurricane belt in the Caribbean which means Bonaire is only very seldom hit by reef devastating hurricanes. All studies so far have always found Bonaire reef processes to have the highest values in the Caribbean.

PLANNING

2017

Bonaire National Marine Park: Lac Baai

EVALUATIE

De Expertgroep is positief over de zeer toegankelijke en goed gedocumenteerde rapportage. Ook het feit dat de rapportage zelfkritiek niet schuwt wordt gewaardeerd. Het toont aan dat de opstellers de hoge eisen die aan een werelderfgoednominatie worden gesteld verstaan. Echter, het toont tevens aan dat de zoektocht nog niet ten einde is. Er is nog veel werk te verzetten om OUV aan te tonen.

Outstanding Universal Value, Comparative Analysis en begrenzing

Naar de mening van de Expertgroep is het Bonaire National Marine Park ongetwijfeld van hoge ecologische en esthetische waarde, regionaal belangrijk en goed beschermd, maar de *comparative analysis* concludeert terecht dat "*there is no clear and strong case for World Heritage*". OUV kan, in de huidige vorm en met de huidige begrenzing, niet overtuigend worden aangetoond voor BNMP als zelfstandige *property*.

De rapportage is toegespitst op het bestaande Marine Park en gaat te weinig in op de samenhang met natuurwaarden in de 12 mijl zone, de ecologische samenhang met koraaleilanden elders in de Caribische Zee en op de aangrenzende terrestrische natuurwaarden. Een vollediger beschrijving van het ecosysteem op en rond Bonaire is een voorwaarde en zou wellicht meer en betere argumenten leveren voor OUV. Nu wordt het ecosysteem alleen beschreven vanuit de gekozene criteria terwijl dit eerst op basis van een uitputtend beschrijving kan plaatsvinden.

De Expertgroep adviseert om een aantal mogelijkheden te onderzoeken waarmee OUV mogelijk wel kan worden aangetoond. Ten eerste om het huidige onderzoeksgebied uit te breiden met het terrestrisch gebied van Bonaire. Ten tweede om de koraaleilanden in Venezuela, Los Roques en Las Aves, en mogelijk ook Curaçao, bij de verkenning te betrekken. De rapportage geeft deze optie zelf ook aan.

Ook kan de kandidaat meer aandacht besteden aan criterium x. Criterium x is wellicht van toepassing, ook al is de *comparative analysis* zeer ambivalent op dit punt, en levert een inhoudelijk belangrijke argumentatie voor een mogelijke OUV. Met dit criterium kan worden aangetoond dat de site de natuurlijke leefomgevingen omvat die nodig zijn voor het in stand houden van biologische diversiteit op de oorspronkelijke plaats, met inbegrip van gebieden waar bedreigde en/of endemische diersoorten leven die voor de wetenschap of het leefmilieu een uitzonderlijke universele betekenis hebben. Dit criterium is, zeker met het oog op uitbreiding met Los Roques in Venezuela, van belang. Het is altijd een uiterst belangrijke argument voor natuurlijke Werelderfgoed.

De overige toegepaste criteria zijn in die zin juist dat de natuurwaarden hierin tot uitdrukking komen. Voor criterium ix is wellicht nog meer nadruk op de ecologische processen en de samenhang tussen de verschillende onderdelen van het ecosysteem nodig. In de rapportage wordt dit juist als een belangrijke rechtvaardiging voor de OUV gezien. De onderbouwing van criterium vii wordt door de rapportage zelf afgezwakt door de rechtvaardiging afhankelijk te stellen van nog te leveren bewijs. Dit bewijs dient dus nog wel geleverd te worden.

Voorts adviseert de Expertgroep een aantal zaken uit de rapportage explicieter te benoemen. Ten eerste kan de kandidaat duidelijker aangeven dat de koraalriffen van het BNMP in de regio één van de schoonste en best beschermde zijn. Hiermee wordt aangeven wat de kwaliteit van de *property* is en hoe deze zich onderscheidt. Verder zijn overtuigende bewijzen of toeschrijvingen van gezaghebbende wetenschappers of instanties nodig, die de universele uitzonderlijkheid van (aspecten van) het ecosysteem van Bonaire onderbouwen. In algemene zin zou de onderbouwing van OUV aan kracht

winnen als deze zich zou concentreren op de meest doorslaggevende argumenten.

Op basis van het rapport is het moeilijk te bepalen of de juiste *attributes* zijn onderscheiden; daarvoor is een meer algemene beschrijving van de natuurwaarden noodzakelijk. Het lijkt het geval voor criterium vii, maar voor criterium ix moeten in de *attributes* de ecosysteemwaarden en de biologische en ecologische processen meer tot uitdrukking komen. Toepassing van criterium x leidt tot het onderscheiden van verdere *attributes* t.a.v. bedreigde en endemische soorten. Het rapport levert hiervoor de eerste aanzetten.

Vooralsnog is de *comparative analysis* niet concreet genoeg. De voor de hand liggende *trans-boundary* nominatie met *Los Roques Archipelago National Park* wordt niet verder verkend. Juist waar BNMP met eilanden in de eigen regio moet worden vergeleken, en waaruit zou kunnen worden geconcludeerd of de eilanden één ecosysteem vormen of dat er sprake is van afzonderlijke ecosystemen waarbij Bonaire er uit springt, schiet de analyse tekort. De conclusie van de Expertgroep is dan ook dat het niet voldoende is om OUV aan te tonen. De *property* is in de huidige vorm niet uniek, hetgeen tot uitbreiding dwingt.

Als wordt uitgegaan van de nominatie in de huidige vorm is de integriteit voldoende. Bij een uitbreiding dient de integriteit in deze nieuwe context nog te worden onderzocht.

In het verdere traject is voldoende aandacht voor de begrenzing van de site inclusief de bufferzone nodig.

Zoals de rapportage zelf al aangeeft, kunnen bestaande natuurgebieden (*Ramsar sites* en bufferzones, parken, reservaten, *salinas*) en gebieden met een planologische bescherming als natuurgebied of open landschap in het bestemmingsplan als bufferzone worden aangewezen. Bij de begrenzing van de bufferzone – in het bijzonder aan de landzijde – dient het doel van een bufferzone voor ogen te worden gehouden: het vrijwaren van de OUV van de *property* van verstoring en/of verontreiniging als gevolg van externe ontwikkelingen. Voor de gehele bufferzone zal samenhangend en effectief beleid moeten worden geformuleerd.

Draagkracht en draagvlak

De Expertgroep is van mening dat het siteholdersschap nog onvoldoende duidelijk en duurzaam is belegd. De verdeling van verantwoordelijkheden tussen het Bestuurscollege, STINAPA en het rijk komt niet helder naar voren in de rapportage. De Expertgroep stelt vast dat de bescherming en de staat van onderhoud erg goed zijn. Eveneens positief is dat er al een functionerend managementplan is, en dat de risicofactoren voor het beheer in voldoende mate worden onderkend. Ook op het gebied van vergunningsstelsels en het voorkomen van verontreiniging zijn aanzienlijke stappen gezet.

De Expertgroep heeft wel aanmerkingen wat betreft het draagvlak. Op dit moment is het bestuurlijk draagvlak onvoldoende. Er is een stuurgroep in het leven geroepen, die slechts één keer bijeen is geweest. Om draagvlak te garanderen en het Werelderfgoedcomité te overtuigen dat dit natuurlijk erfgoed in goede handen is, dient deze groep zich actief in te zetten en te bewijzen dat er in de volle breedte *commitment* is.

Het maatschappelijke draagvlak is ook nog niet voldoende gegarandeerd, maar de Expertgroep meent dat dit zich positief ontwikkelt. Een belangrijk aspect is de betrokkenheid van de toeristische sector en van organisaties van duikers. Bij de bevolking is ook veel betrokkenheid en waardering voor het gebied. De Expertgroep

Slavenhuisjes langs de kust van de Caribische Zee, Bonaire

waardeert de inspanningen om het park duurzaam te behouden en erkent dat het overheidsbeleid daar ook veel aan bijdraagt.

Advies

OUV is niet overtuigend aangetoond. Daarvoor lijkt een groter gebied te moeten worden genomineerd. Nader onderzoek is nodig, waarbij de samenwerking met eilanden voor de kust van Venezuela (en wellicht ook Curaçao) dient te worden verkend. De Expertgroep wil de kandidaat aanmoedigen om de mogelijkheid van een werelderfgoednominatie te blijven onderzoeken, zodat in 2017 een nieuwe beoordeling kan volgen. Ondersteuning vanuit het Ministerie van Economische Zaken, verantwoordelijk voor natuurbeheer, is daarbij onontbeerlijk. BNMP is immers het enige natuurlijke erfgoed op de Voorlopige Lijst van het Koninkrijk.

Aandacht voor de begrenzing van de bufferzone is nodig. Voorts wordt geadviseerd de stuurgroep en de stakeholdergroep nauw te betrekken bij de vervolgstappen. Het belang van het continueren en waar nodig versterken van het beheer wordt onderschreven.

Historische binnenstad van Willemstad, UNESCO Werelderfgoed sinds 1997

4. Conclusies

De Expertgroep beoordeling werelderfgoednominaties heeft de zeven ingediende rapportages geëvalueerd en beoordeeld of OUV op dit moment overtuigend kan worden aangetoond. Tevens is de termijn waarop dit zou kunnen leiden tot een kansrijke nominatie onderwerp van de beraadslagingen geweest. Bij deze beoordeling zijn ook de uitgangspunten van het rijksbeleid met betrekking tot werelderfgoednominaties betrokken. Op grond hiervan komt de Expertgroep tot de volgende conclusies.

ALGEMENE OPMERKINGEN

De Expertgroep spreekt waardering uit voor het proces van tussentijdse technische evaluatie en meent dat tussentijdse beoordeling zeer zinvol is in het nominatieproces. Ook in het verdere nominatieproces kan externe toetsing en sturing positief uitpakken voor de kwaliteit van het nominatiedossier.

De Expertgroep onderschrijft dat het initiatief voor een werelderfgoed-nominatie zoveel mogelijk lokaal of in de regio moet liggen. Dit versterkt het draagvlak en het *commitment* voor de voordracht. Dit ontslaat het Rijk evenwel niet van haar verantwoordelijkheid hierin een belangrijke ondersteunende rol te spelen. Ook vanuit haar verantwoordelijkheid als verdragspartij bij de Werelderfgoedconventie en als indiener van de nominatie mag een grote rol voor en verantwoordelijkheid van het Rijk verwacht worden. Het Rijk beschikt hiertoe over specifieke inhoudelijke kennis en het procedurele overzicht, die nodig zijn om aan de vereisten van een succesvolle nominatie te voldoen. Door deze vorm van ondersteuning aan de initiatiefnemers wordt de kans op een afwijzing, zoals destijds bij Teylers is voorgevallen, aanzienlijk verminderd.

VIER KANSRIJKE NOMINATIES

Vier erfgoederen hebben OUV overtuigend aangetoond of beschikken over de benodigde informatie en kennis om OUV aan te tonen. De Expertgroep beveelt aan de inspanningen erop te richten dat nominatiedossiers van deze erfgoederen bij het UNESCO Werelderfgoedcomité worden ingediend. Bij de bepaling van de volgorde van voordrachten heeft de Expertgroep zich laten leiden door de hoeveelheid werk die nog verricht moet worden om tot een voldragen en kansrijke nominatie te komen.

- Koloniën van Weldadigheid — 2017/2018[13]
  (transnationale, seriële nominatie, samen met België)
- Nieuwe Hollandse Waterlinie — 2018
  (uitbreiding van de Stelling van Amsterdam)
- Plantages van West Curaçao — 2019
  (eventueel als uitbreiding van Willemstad)
- Romeinse Limes — 2020
  (uitbreiding van Frontiers of the Roman Empire; samen met Duitsland)

Met jaar van indiening wordt bedoeld dat een compleet nominatiedossier, inclusief een managementplan, in januari van het betreffende jaar wordt aangeboden aan het Werelderfgoedcentrum. In de zomer van het jaar daarna zal het UNESCO Werelderfgoedcomité dan een besluit nemen over de voordracht. Een overzicht van de opeenvolgende stappen in het proces van opname op de Voorlopige Lijst, via het opstellen van het nominatiedossier tot en met het besluit van het Werelderfgoedcomité is weergegeven in het Indicatief planningsschema Werelderfgoednominaties dat in bijlage G is opgenomen.

[13] Beoogd jaar van indiening is 2017. Het realiteitsgehalte hiervan wordt bepaald door de beschikbaarheid van een compleet en kansrijk dossier. Mocht dit jaar onhaalbaar zijn, dan kunnen de Koloniën van Weldadigheid als ‘cultural landscape’ ook in 2018 worden ingediend, gelijktijdig met de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

Indiening van vier nominaties door Nederland in vier opeenvolgende jaren is veel, bezien in het licht van de wens tot terughoudendheid van nominaties door Westerse landen. Het advies is desondanks verdedigbaar, omdat het handelt om twee, en mogelijk zelfs drie, uitbreidingen van bestaande werelderfgoederen, omdat er ondervertegenwoordigde categorieën erfgoed bij betrokken zijn en omdat internationale samenwerking er een belangrijke aspect van is. Deze argumenten rechtvaardigen naar de mening van de Expertgroep deze kleine aanpassing van de tot op heden gevolgde beleidslijn.

Met betrekking tot het advies over de Koloniën van Weldadigheid zij opgemerkt dat het voorgestelde moment van indiening is afgestemd met de Vlaamse overheid. Voor de Limes heeft een dergelijke afstemming nog niet plaatsgevonden. Verschillende landen in Europa hebben het voornemen om binnen enkele jaren een uitbreiding voor te stellen van het werelderfgoed *Frontiers of the Roman Empire*. Dit betreft een bijzonder complexe operatie. In internationaal verband dienen hierover nadere afspraken te worden gemaakt tussen het Werelderfgoedcentrum, ICOMOS, de twee huidige FRE-landen (Duitsland en het Verenigd Koninkrijk) en de kandidaat-landen. De Nederlandse inzet in dezen is hiermee duidelijk gemaakt.

De Expertgroep adviseert de genoemde jaren van indiening te reserveren voor de genoemde kandidaat. Als een kandidaat er niet in slaagt de voor hem gereserveerde datum te halen, dan is voor deze kandidaat pas het eerstvolgende ‘vrije jaar’ beschikbaar. Daarbij dient te worden aangetekend dat een nominatie als ‘*cultural landscape*’ altijd gelijktijdig met een andere cultuurnominatie mag worden ingediend.

DRIE ERFGOEDEREN VEREISEN NADER ONDERZOEK

Op grond van de rapportage van drie erfgoederen heeft de Expertgroep geconcludeerd dat OUV op dit moment niet overtuigend is of kan worden aangetoond. Meer informatie is nodig om OUV aan te tonen. Omdat OUV de *conditio sine qua non* is voor plaatsing op de Werelderfgoedlijst, betekent dit dat nu nog geen jaar van indiening kan worden geadviseerd. Het betreft:

- Bonaire National Marine Park
- Koninklijk Eise Eisinga Planetarium
- Sanatorium Zonnestraal

De Expertgroep is van mening dat in de rapportages van alle drie kandidaten voldoende argumenten aanwezig zijn waarmee de OUV uiteindelijk kan worden aangetoond en beveelt daarom aan dat deze kandidaten hun onderzoek voortzetten en over twee jaar, in 2017, opnieuw worden beoordeeld. Daarmee wordt deze kandidaten binnen een overzienbare termijn perspectief geboden of een werelderfgoednominatie in de toekomst haalbaar is.

Alleen voor Bonaire geldt, als natuurlijk erfgoed, dat dit erfgoed in ieder jaar na een positieve beoordeling alsnog kan worden ingediend, gelijktijdig met een cultureel erfgoed. Voor het Koninklijk Eise Eisinga Planetarium en Sanatorium Zonnestraal betekent het dat een nominatie mogelijk vanaf 2021 zal kunnen plaatsvinden.

Over de positie van Saba doet de Expertgroep geen uitspraken.

Bijlagen

BIJLAGE A: BRIEF STAATSSECRETARIS OCW MET BETREKKING TOT DE TENTATIVE LIST

Ministry of Education, Culture and Science

> Return address P.O. Box 16375 2500 BJ The Netherlands

Mr. Kishore Rao
UNESCO World Heritage Centre
7 Place de Fontenoy
75352 Paris 07 SP
France

Rijnstraat 50
Den Haag
P.O. Box 16375
2500 BJ
www.rijksoverheid.nl

Contact
J. van den Boogert

T +31-70-412 2076
j.vandenboogert@minocw.nl
IPC 3200

Reference
293122

1 6 AOUT 2011

Date
Subject Tentative List Kingdom of the Netherlands

Dear Mr Rao,

On behalf of the Dutch Government I have the honour to submit to you the revised Tentative List of the Kingdom of the Netherlands. The new list comprises ten sites in both the European and Caribbean parts of our Kingdom:

- Bonaire Marine Park
- Island Saba
- Eise Eisinga Planetarium in Franeker
- Koloniën van Weldadigheid in the Province of Drenthe (agricultural pauper colony)
- Nieuwe Hollandse Waterlinie (extension of the Stelling van Amsterdam)
- Plantations in West Curaçao
- Sanatorium Zonnestraal in Hilversum
- Teylers in Haarlem
- Van Nelle factory in Rotterdam
- Dutch part of the Frontiers of the Roman Empire (extension of the existing World Heritage site)

This new list replaces the Tentative List submitted by the Netherlands in the 1990s. The sites Van Nelle factory, Nieuwe Hollandse Waterlinie and Sanatorium Zonnestraal were also listed in the 1990s. Appendix 1 gives a full description of the sites on the Tentative List. A digital version of the list will be sent to: wh-tentativelists@unesco.org.

The submission of the list represents the final step in a protracted and challenging selection process. Local administrators keenly wished to include their cultural heritage sites, yet the list had to be confined to sites of outstanding universal value. The Dutch Government was advised by an independent committee of experts in the fields of cultural heritage, nature, landscape and administration, which paid special attention to the Global Strategy, sites in the Caribbean part of the Kingdom and stakeholder commitment, eventually identifying ten sites of outstanding universal value. Appendix 2 contains an abstract of the committee's approach.

The submission of this Tentative List also marks the beginning of a new process. Over the next fifteen years the Dutch Government will nominate new sites for the World Heritage List. The first three sites will be the Van Nelle factory in Rotterdam, the Teylers in Haarlem and the Plantations of West Curaçao.

Date

Reference
293122

Yours sincerely,

Halbe Zijlstra
State Secretary for Education, Culture and Science

Page 2 of 2

BIJLAGE B: BRIEVEN VAN DE DIRECTEUR RCE AAN DE WERELDERFGOEDKANDIDATEN

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

> Retouradres Postbus 1600 3800 BP Amersfoort

Bestuurscollege van Bonaire
t.a.v. gedeputeerde de heer P.J. Kroon
Plasa Reina Wilhelmina 1
Bonaire
Caribisch Nederland

Smallepad 5
3811 MG Amersfoort
Postbus 1600
3800 BP Amersfoort
www.cultureelerfgoed.nl

Contactpersoon
dhr. drs. A.A.M. van Marrewijk

T 033-4217350
F 033 421 77 99
d.van.marrewijk
@cultureelerfgoed.nl

Onze referentie
B-2013-160

Datum 14 oktober 2013
Betreft Volgordebepaling nieuwe Werelderfgoednominaties

Geachte heer Kroon,

In deze brief geef ik namens de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de staatssecretaris van Economische Zaken aan hoe de volgorde wordt bepaald waarin Nederland de komende jaren nominaties voor de Wereld-erfgoedlijst bij UNESCO zal indienen. Kern van de boodschap is:

- vóór 1 september 2014 verstrekken de sites op de Nederlandse Voorlopige Lijst voor het Werelderfgoed uitgebreide informatie over de uniciteit van het erfgoed, de draagkracht voor instandhouding en het draagvlak voor de nominatie;
- bij de beoordeling wordt een inschatting gemaakt van de slagingskans en wordt het meest geëigende moment van nominatie bepaald, mede in relatie tot andere nominaties.

Aanleiding
In april 2011 besloten de toenmalige staatssecretarissen van OCW en EL&I (thans EZ) elf erfgoederen in het Koninkrijk, die door de Commissie Herziening Voorlopige Lijst Werelderfgoed waren voorgedragen, op te nemen op de nieuwe Voorlopige Lijst van Nederlandse werelderfgoederen. De Tweede Kamer is hiervan op de hoogte gesteld per brief van 4 april 2011, ref. 2011-278501. Naderhand bleek er bij één kandidaat onvoldoende bestuurlijk draagvlak te zijn voor een voordracht; deze kandidatuur is afgevallen.

De kandidaten zijn op 16 mei 2011 geïnformeerd over de opname op de Voorlopige Lijst. In de brief wordt gesteld dat het Rijk voornemens is om in de periode van 2011 tot en met 2025 samen met de betrokken andere overheden, eigenaren en beheerders de voorbereidingen te starten om deze objecten en gebieden voor te dragen voor opname op de Werelderfgoedlijst van UNESCO. Onderdeel van het besluit is om in de periode 2011-2015 de nominaties van Teylers in Haarlem, de Van Nellefabriek in Rotterdam en het Plantagesysteem van West Curaçao in te dienen. De overige nominaties zullen daarna, in de periode 2016-2025, worden ingediend. Over de volgorde waarin deze worden ingediend, wordt later besloten.

Onze referentie
B-2013-160

Of een erfgoed daadwerkelijk door het Koninkrijk wordt ingediend bij UNESCO wordt in de brief afhankelijk gesteld van de kansrijkheid om door het Werelderfgoedcomité op de Lijst van het Werelderfgoed te worden ingeschreven. In de brief van 4 april 2011 aan de Tweede Kamer schrijven de bewindslieden hierover: "Het Rijk toetst [...] de haalbaarheid van het dossier aan de hand van de criteria "uitzonderlijke universele waarde", "draagkracht" en "draagvlak" voor de instandhouding. Dit laatste kan betekenen dat niet alle erfgoederen die ik nu op de Voorlopige Lijst opneem ook daadwerkelijk bij het UNESCO Werelderfgoedcomité worden voorgedragen." In de brief van 16 mei 2011 aan u staat dat "op basis van de uitzonderlijke betekenis in mondiaal perspectief en een inschatting van de draagkracht voor instandhouding en het draagvlak voor de nominatie en instandhouding" de volgorde van de nominaties zal worden bepaald.

Stand van zaken nominaties
Het nominatiedossier voor Teylers is in januari 2012 bij het UNESCO Werelderfgoedcentrum ingediend en in mei 2013, op grond van het advies van ICOMOS om Teylers niet op de Werelderfgoedlijst te plaatsen, ingetrokken. Het nominatiedossier voor de Van Nellefabriek is in januari 2013 ingediend. Besluitvorming door het Werelderfgoedcomité is voorzien in juni 2014. Met de regering van Curaçao is afgesproken te streven naar indiening van het nominatiedossier voor het Plantagesysteem van West Curaçao in januari 2015.

De overige erfgoederen op de Nederlandse Voorlopige Lijst zijn:

- Bonaire Marine Park
- Eise Eisinga Planetarium
- Koloniën van Weldadigheid (samen met België)
- Nieuwe Hollandse Waterlinie (uitbreiding van de Stelling van Amsterdam)
- Romeinse Limes (samen met Duitsland)
- Saba
- Sanatorium Zonnestraal (eventueel samen met Finland)

Vrijwel al deze kandidaten hebben sinds 2011 een enorme ambitie ten toon gespreid en flink geïnvesteerd in kennisontwikkeling ten behoeve van de toekomstige nominatie. In het kader van het programma ter implementatie van de Visie Erfgoed en Ruimte heeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de Nederlandse cultuurerfgoederen veel aandacht en geld besteed. EZ heeft geïnvesteerd in de totstandkoming van een aanpak voor Bonaire. Thans is het zaak om voor de zeven erfgoederen op de Voorlopige Lijst een volgorde van nominatie voor de Werelderfgoedlijst in de jaren 2016-2025 vast te stellen.

Wat wordt van de kandidaat-werelderfgoederen verwacht?
Teneinde te kunnen bepalen in welke volgorde Nederland erfgoederen zal voor-dragen voor de Werelderfgoedlijst, dient van alle kandidaat-werelderfgoederen vergelijkbare informatie beschikbaar te zijn. Daarom verzoek ik u vóór 1 september 2014 informatie te verstrekken over de uniciteit van het erfgoed, de draagkracht voor instandhouding en het draagvlak voor de nominatie.

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

Werelderfgoed in Nederland

Onze referentie
B-2013-160

Daarbij gaat het om de opgave van:

- Een concept-begrenzing van *property* en bufferzone van de site.
- De resultaten van een internationale vergelijkende studie (*comparative analysis*) van de site. Dit onderdeel betreft een conceptversie van hoofdstuk 3c van het nominatiedossier, waaruit blijkt dat de voordracht vanuit een oogpunt van uniciteit kansrijk is.
- Een opgave van de UNESCO-criteria op grond waarvan de nominatie plaatsvindt, inclusief de onderbouwing/rechtvaardiging daarvan.
- Een uitgewerkt beeld van de draagkracht van de nominatie: aantonen hoe de site is beschermd middels een mix van instrumenten, zoals Monumentenwet, Wet ruimtelijke ordening (Barro, structuurvisies, bestemmingsplannen) en Natuurbeschermingswet, hoe de staat van onderhoud is en hoe het beheer is geregeld (dan wel zal worden geregeld). Dit onderdeel betreft een conceptversie van de hoofdstukken 4 en 5 van het nominatiedossier).
- Duidelijkheid over het beoogd siteholderschap.
- Een uitgewerkt beeld van het draagvlak voor de nominatie: aantoonbaar bestuurlijke steun van relevante overheden en ngo's, alsmede van relevante stakeholders (eigenaren, betrokkenen, bewoners).
- Een reële inschatting door de beoogde siteholder(s) wanneer een voldragen en kansrijk nominatiedossier op zijn vroegst kan worden overlegd. Hierbij spelen de aard en de complexiteit van de site (omvang; complexiteit; internationale aspecten; nog benodigd onderzoeks- of beschermingsmaatregelen?) een belangrijke rol.

Op 27 november 2013 zal een informatiebijeenkomst worden georganiseerd, waarin nader wordt ingegaan op de aan te leveren informatie. Tevens zal dan een *format* beschikbaar worden gesteld voor het aanleveren van adequate en vergelijkbare gegevens. U ontvangt hiervoor nog een uitnodiging. Voor meer achtergrondinformatie verwijs ik naar onderstaande handreikingen en website:

- Preparing World Heritage Nominations (second edition, 2011); UNESCO/WHC, ICCROM, ICOMOS, IUCN.
- Managing Natural World Heritage (2012); UNESCO, ICCROM, ICOMOS,IUCN.
- The World Heritage List. What is OUV? Defining the Outstanding Universal Value of Cultural World Heritage Properties. Technical Report. Jokilehto, Jukka (2008).
- *http://whc.unesco.org/en/about/*, voor belangrijke informatie over doel en reikwijdte van de Werelderfgoedconventie en de Operational Guidelines.

U wordt vriendelijk verzocht de gevraagde informatie uiterlijk op 31 augustus 2014 in te dienen bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, t.a.v. de directeur, Postbus 1600, 3800 BP AMERSFOORT.

Onze referentie
B-2013-160

Beoordeling van de ingediende informatie en besluitvorming
De door alle kandidaten ingediende informatie wordt beoordeeld door een commissie van deskundigen. De commissie bestaat uit tenminste vijf personen, die allen (ruime) ervaring hebben met het schrijven en/of beoordelen van Werelderfgoednominaties. Naast een vertegenwoordiging vanuit OCW en EZ wordt aan de Nationale UNESCO Commissie, ICOMOS Nederland en IUCN Nederland gevraagd een deskundige voor te dragen. Daarnaast wordt per kandidaat-werelderfgoed een op dat specifieke terrein inhoudelijk deskundige betrokken, waar mogelijk uit het buitenland of met internationale expertise. De Nederlandse coördinator voor Werelderfgoed is secretaris van de commissie.

De beoordeling vormt een eerste check om te bepalen of een nominatie kansrijk is, dan wel om aan te geven wat voor een succesvolle nominatie nog moet gebeuren. Hiertoe zullen de voorstellen worden getoetst aan de hand van de drie reeds genoemde criteria:

- uitzonderlijke universele waarde: is er sprake van uitzonderlijke, universele waarde en is in een internationaal vergelijkende studie die uniciteit aangetoond? Deze vergelijkende studie (*comparative analysis*) vormt de basis voor de '*statement of outstanding universal value*' die als onderdeel van het nominatiedossier moet worden ingediend;
- draagkracht voor instandhouding: het voor te dragen gebied/object en zijn beoogde bufferzone dienen afdoende beschermd te zijn (Monumentenwet; Wet Ruimtelijke Ordening, provinciale of gemeentelijke verordeningen), de staat van onderhoud moet aantoonbaar goed zijn en het beheer moet adequaat geregeld zijn, dan wel tijdig zijn geregeld;
- draagvlak voor de nominatie: zowel bestuurlijk, als bij relevante stakeholders (waaronder bewoners) bestaat brede steun voor de nominatie en de consequenties ervan.

Naast de weging van deze criteria per kandidaat-werelderfgoed, gelden de volgende uitgangspunten bij de bepaling van de volgorde van indiening:

- een evenwichtige spreiding van Nederlandse nominaties over de periode 2012-2025;
- niet ieder jaar een Nederlandse nominatie. Dit i.v.m. de *Global Strategy* ten aanzien van Werelderfgoednominaties ("naar een evenwichtige en geloofwaardige Werelderfgoedlijst") en de geloofwaardigheid van het Nederlandse standpunt dienaangaande;
- maximaal één nominatie per jaar, dit conform de brief van 16 mei 2011 aan alle kandidaat-siteholders;
- nominatie van natuurlijk of 'mixed' erfgoed gaat boven cultureel erfgoed (vanwege de oververtegenwoordiging van cultureel erfgoed op de lijst);
- indiening van transnationale nominaties vindt plaats in overleg met het partnerland. Dit betreft: de Koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid (met België), de Limes (met Duitsland) en mogelijk Sanatorium Zonnestraal (eventueel samen met Finland).

Onze referentie
B-2013-160

De commissie brengt advies uit aan de minister van OCW, die in overleg met de staatssecretaris van EZ een besluit neemt. Om eventueel al in januari 2016 een nominatie te kunnen indienen, zal de vaststelling van de volgorde van kandidaten vóór het begin van 2015 aan de kandidaten bekend worden gemaakt.

Ik wens u veel succes bij de uitvoering van de werkzaamheden en zie het resultaat met grote belangstelling tegemoet.

Met vriendelijke groet,

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed,
mede namens de directeur Natuur en Biodiversiteit van het ministerie van Economische Zaken,

drs. Cees van 't Veen,
Directeur

C.c:
- Rijksdienst Caribisch Nederland, t.a.v. de heer S. Marten
- Openbaar Lichaam Bonaire, t.a.v. de heer J. Jukema
- Openbaar Lichaam Bonaire, t.a.v. P. Montanus
- STINAPA Bonaire
- Ministerie van Economische Zaken, t.a.v. de heer drs. R.P. van Brouwershaven
- Ministerie van Economische Zaken t.a.v. mevrouw ing. E.W.A. van Zijl
- Ministerie van Economische Zaken t.a.v. Hayo Haanstra

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

Werelderfgoed in Nederland

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

> Retouradres Postbus 1600 3800 BP Amersfoort

Minister van Verkeer, Vervoer en Ruimtelijke Planning
t.a.v de heer E. Balborda
Berg Arrarat Perceel C
Willemstad
Curaçao

Smallepad 5
3811 MG Amersfoort
Postbus 1600
3800 BP Amersfoort
www.cultureelerfgoed.nl

Contactpersoon
dhr. drs. A.A.M. van Marrewijk

T 033 421 73 50
F 033 421 77 99
d.van.marrewijk
@cultureelerfgoed.nl

Onze referentie
B-2013-160A

Aantal Bijlagen
2

Datum 21 maart 2014
Betreft Volgordebepaling nieuwe Werelderfgoednominaties; datum van indiening en financiële bijdrage

Geachte heer Balborda,

In vervolg op mijn brief van 14 oktober 2013 met referentie B-2013-160 betreffende de volgordebepaling van nieuwe Werelderfgoednominaties in de periode 2016-2025 deel ik u mee dat op veler verzoek de uiterste datum van indiening van de gevraagde informatie is aangepast. In plaats van de in mijn eerdere brief gemelde datum van 1 september 2014 geldt nu als uiterste datum van indiening vrijdag 31 oktober 2014. Eerdere indiening wordt evenwel op prijs gesteld, zodat de adviescommissie zonder tijdverlies met zijn werk kan beginnen.

De datum waarop de adviescommissie haar advies uitbrengt aan beide verantwoordelijke bewindslieden zal als gevolg van de aanpassing ook met twee maanden opschuiven. Het streven is erop gericht dat de bewindslieden begin maart 2015 hun besluit bekend kunnen maken.

Zoals bekend draagt het rijk bij aan de totstandkoming van werelderfgoednominaties door een inhoudelijke en coördinerende inbreng, evenals een financiële bijdrage. Voor cultuurnominaties is deze bijdrage € 50.000 per nominatie ten behoeve van de *comparative analysis*, vertaalkosten en opmaak- en drukkosten. Voor de natuurnominatie van Bonaire en de gemengde nominatie van Saba zal een afwijkende procedure worden gevolgd.

Door enkele kandidaten is gevraagd of een deel van de rijksbijdrage naar voren kan worden gehaald en reeds in dit stadium kan worden toegekend voor de uitvoering van de *comparative analysis*. Met dit verzoek wordt ingestemd. Voor iedere kandidaat voor een cultuurnominatie kan tot maximaal € 10.000 worden bijgedragen aan de opstelling van de *comparative analysis*, tegen overlegging van een bewijs van de gemaakte kosten. Vanzelfsprekend zal de bijdrage in mindering worden gebracht op de financiële bijdrage die in de toekomst door het rijk aan de totstandkoming van het nominatiedossier zal worden verstrekt.

Onze referentie
B-2013-160A

U wordt vriendelijk verzocht bij de indiening van de gevraagde informatie in het najaar gebruik te maken van het eerder gemailde en ook bij deze brief gevoegde *format technische beoordeling*. Tevens is een *indicatief planningsschema* bijgevoegd, dat kan dienen als hulpmiddel bij de informatieverstrekking over het beoogde tijdspad van de nominatie.

Indiening van het format kan schriftelijk aan de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, t.a.v. de directeur, Postbus 1600, 3800 BP AMERSFOORT. Ik verzoek u tevens de gegevens ook in elektronische vorm toe te sturen, door ze te e-mailen aan d.van.marrewijk@cultureelerfgoed.nl.

Hoogachtend,

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed,
mede namens de directeur Natuur en Biodiversiteit van het ministerie van Economische Zaken, Rob Brouwershaven,

drs. Cees van 't Veen
Directeur

Pagina 2 van 3

Onze referentie
B-2013-160A

Cc: Ministerie van Verkeer, Vervoer en Ruimtelijke Planning, t.a.v. mevrouw C. Gonzalez-Manuel

Bijlagen:
- Format technische beoordeling
- Indicatief planningsschema Werelderfgoednominaties

Pagina 3 van 3

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization · Werelderfgoed in Nederland

BIJLAGE C: BENOEMINGSBRIEF LEDEN EXPERTGROEP

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

> Retouradres Postbus 1600 3800 BP Amersfoort

Mevrouw Sabine Gimbrère
Gemeente Amsterdam
Postbus 202
1000 AE AMSTERDAM

Smallepad 5
3811 MG Amersfoort
Postbus 1600
3800 BP Amersfoort
www.cultureelerfgoed.nl

Contactpersoon
dhr. drs. A.A.M. van Marrewijk

T 033 421 73 50
F 033 421 77 99
d.van.marrewijk
@cultureelerfgoed.nl

Onze referentie
B-2014-111

Datum 31 OKT. 2014
Betreft Benoeming Expertgroep beoordeling werelderfgoednominaties

Geachte mevrouw Gimbrère,

In de zomer van 2011 heeft de regering van het Koninkrijk der Nederlanden bij UNESCO een herziene Voorlopige Lijst van erfgoederen ingediend.
Op de Voorlopige Lijst staan 10 erfgoederen die tussen 2012 en 2025 kunnen worden voorgedragen voor een plaats op de UNESCO Werelderfgoedlijst. Daarvan zijn inmiddels twee nominaties ingediend: Teylers en de Van Nellefabriek.
De Van Nellefabriek is in juni 2014 op de Werelderfgoedlijst geplaatst; Teylers heeft in 2013 een negatief advies gekregen en is teruggetrokken.

Voor de resterende acht erfgoederen is een nadere beoordeling gewenst van de kansrijkheid van een nominatie bij UNESCO en de termijn waarop die nominatie kan worden ingediend. Hiertoe is in 2013 aan alle beoogde siteholders van kandidaat-werelderfgoederen een brief gestuurd, waarin de actie tot beoordeling en volgordebepaling van nominaties wordt aangekondigd. Tevens is aan alle kandidaten een *format* toegestuurd, waarmee de gevraagde informatie op uniforme wijze kan worden verstrekt. Deze rapportages worden uiterlijk op 1 november 2014 ingediend.

Instelling Expertgroep
Ik heb besloten voor de beoordeling van de ingediende rapportages een internationaal samengestelde expertgroep van deskundigen in het leven te roepen, die mij vóór 15 maart 2015 adviseert over de kansrijkheid van de beoogde nominaties, de rangorde van de nominaties en een mogelijk jaar van nominatie. Hierbij benoem ik u tot lid van deze Expertgroep beoordeling werelderfgoednominaties.

Taak en werkwijze
De beoordeling van de ingediende rapportages vormt een eerste check om te bepalen of een nominatie op dit moment kansrijk is, dan wel om aan te geven wat er voor een succesvolle nominatie nog moet gebeuren.
Hiertoe verzoek ik u de voorstellen te toetsen aan de hand van drie criteria:

- uitzonderlijke universele waarde (hierna OUV): is er sprake van uitzonderlijke, universele waarde en is in een internationaal vergelijkende studie die uniciteit aangetoond? Deze vergelijkende studie (*comparative analysis*) vormt de basis voor de '*statement of outstanding universal value*' die als onderdeel van het nominatiedossier moet worden ingediend;
- draagkracht voor instandhouding: het voor te dragen gebied/object en zijn beoogde bufferzone dienen afdoende beschermd te zijn (Monumentenwet; Wet Ruimtelijke Ordening, provinciale of gemeentelijke verordeningen), de staat van onderhoud moet aantoonbaar goed zijn en het beheer moet adequaat geregeld zijn, dan wel tijdig zijn geregeld;
- draagvlak voor de nominatie: zowel bestuurlijk, als bij relevante stakeholders (waaronder bewoners) bestaat brede steun voor de nominatie en de consequenties ervan.

Pagina 1 van 3

Als de OUV niet overtuigend is of kan worden aangetoond, ontbreekt vooralsnog de grondslag voor een spoedige nominatie. In dat geval zal de expertgroep adviseren het erfgoed vooralsnog niet te nomineren en pas tot nominatie over te gaan als aanvullende informatie daarvoor voldoende basis biedt.
Als de OUV wel aantoonbaar lijkt te zijn, zullen ook de draagkracht en het draagvlak voldoende moeten zijn alvorens tot nominatie kan worden overgegaan.

Naast de weging van deze criteria per kandidaat-werelderfgoed, gelden de volgende uitgangspunten bij de bepaling van een volgorde van nomineren:

- een evenwichtige spreiding van Nederlandse nominaties over de periode 2015-2025;
- niet ieder jaar een Nederlandse nominatie. Dit i.v.m. de *Global Strategy* ten aanzien van Werelderfgoednominaties ("naar een evenwichtige en geloofwaardige Werelderfgoedlijst") en de geloofwaardigheid van het Nederlandse standpunt dienaangaande;
- maximaal één cultuurnominatie per jaar, dit conform de brief van 16 mei 2011 aan alle kandidaat-siteholders;
- nominatie van natuurlijk of 'mixed' erfgoed gaat boven cultureel erfgoed (vanwege de oververteġenwoordiging van cultureel erfgoed op de lijst);
- indiening van transnationale nominaties vindt plaats in overleg met het partnerland. Dit betreft: de Koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid (met België), de Limes (met Duitsland) en mogelijk Sanatorium Zonnestraal (eventueel samen met Finland).

Samenvattend: de expertgroep kan adviseren

1. om de voorbereidingen van een kansrijke nominatie voort te zetten, gekoppeld aan een volgorde en beoogd jaar van indiening; *of*
2. om een kandidaat-werelderfgoed voorlopig niet te nomineren, tenzij aanvullende informatie een kansrijke nominatie aannemelijk maakt. De definitieve prioritering volgt op een later moment.

De expertgroep vergadert drie maal in de periode november 2014 – maart 2015. De eerste bijeenkomst is een instellingsbijeenkomst op 4 december 2014. De tweede bijeenkomst op 20 januari 2015 duurt een volledige dag, waarin alle voorstellen volledig en in onderlinge samenhang worden besproken. Op basis hiervan wordt het conceptadvies opgesteld. In de laatste bijeenkomst op 2 maart 2015 wordt het conceptadvies besproken en uiteindelijk definitief vastgesteld.

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization · Werelderfgoed in Nederland

Samenstelling van de adviesgroep
De expertgroep bestaat uit vijf personen, die allen (ruime) ervaring hebben met het schrijven en/of beoordelen van Werelderfgoednominaties. Het betreft:

- *Robert Quarles van Ufford*, secretaris-generaal van de Nationale UNESCO Commissie; voorzitter van de expertgroep.
- *Bénédicte Selfslagh*: werelderfgoed en cultureel erfgoed expert, voormalig secretaris-generaal en board member van ICOMOS-Internationaal, Parijs.
- *Suzanne van Aerschot*: voormalig Werelderfgoedcoördinator Vlaanderen, architectuurhistorica, verantwoordelijk voor diverse Vlaamse werelderfgoednominaties.
- *Sabine Gimbrère*, hoofd bureau Internationale Zaken, Gemeente Amsterdam. Voorheen senior adviseur OCW voor UNESCO en lid van de delegatie tijdens het Nederlandse lidmaatschap van het Werelderfgoedcomité 2003-2007; juriste.
- *Jens Enemark*, (Deens) secretaris van de Common Wadden Sea Secretariat en betrokken bij de drie nominaties van de Waddenzee voor de Werelderfgoedlijst.

Daarnaast kan de expertgroep per kandidaat-werelderfgoed een op dat specifieke terrein inhoudelijk deskundige betrekken of consulteren.
De Nederlandse coördinator voor Werelderfgoed, Dré van Marrewijk, is adviseur van de expertgroep; het secretariaat/projectleiding wordt verricht door Zeynep Alantor (RCE).

Mandaat
De expertgroep behandelt de ontvangen informatie vertrouwelijk, beoordeelt op basis van eigen deskundigheid zonder last of ruggenspraak en doet over de beraadslagingen in de expertgroep en het advies geen mededelingen naar buiten. De expertgroep brengt advies uit aan de directeur-generaal Cultuur en Media (DGCM). Na consultatie van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, de Directie Erfgoed en Kunsten en de Directie Natuur en Biodiversiteit van het ministerie van Economische Zaken bied ik het advies met oplegger aan de minister van OCW en de staatssecretaris van EZ aan. Op grond hiervan neemt de minister in overleg met de staatssecretaris van EZ een besluit.

Financiële vergoeding
De leden van de expertgroep ontvangen een dagvergoeding en een verblijfs- en reiskostenvergoeding. De dagvergoeding is € 640,00 ex BTW. De omvang van de werkzaamheden met voorbereiding is begroot op 4 dagen, ofwel 32 uur p.p. Middels een ingevuld declaratieformulier kunt u uw kosten bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed declareren.

Hoogachtend,

De directeur-generaal Cultuur en Media van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap,

Drs. Marjan Hammersma

BIJLAGE D: BEOORDELINGSFORMULIER

Expertgroep beoordeling werelderfgoednominaties

Beoordelingsformulier genomineerde werelderfgoedkandidaten

Property:
Beoordelaar:

BLOK A	**Outstanding Universal Value**
	A1: OUV, Criteria and Justification
	Vragen A1.1 Is de OUV van de property overtuigend onderbouwd? A1.2 Zijn er zaken gemist? A1.3 Zijn de criteria juist en voldoende onderbouwd? A1.4 Zijn andere criteria (meer) van toepassing? A1.5 Zijn de juiste attributen onderscheiden? Vindt u andere meer van toepassing?
	Antwoorden A1.1 Is de OUV van de property overtuigend onderbouwd? A1.2 Zijn er zaken gemist? A1.3 Zijn de criteria juist en voldoende onderbouwd? A1.4 Zijn andere criteria (meer) van toepassing? A1.5 Zijn de juiste attributen onderscheiden? Vindt u andere meer van toepassing?
	A2: Begrenzing
	Vragen A2.1 Is er een kaart bijgevoegd? A2.2 Is de begrenzing voldoende onderbouwd? Voldoet de motivatie? A2.3 Omvat de begrenzing de OUV en zijn attributen volledig?
	Antwoorden A2.1 Is er een kaart bijgevoegd? A2.2 Is de begrenzing voldoende onderbouwd? Voldoet de motivatie? A2.3 Omvat de begrenzing de OUV en zijn attributen volledig?

Expertgroep beoordeling werelderfgoednominaties

	A3: Comparative analysis
	Vragen A3.1 Is er een comparative analysis uitgevoerd? A3.2 Is de comparative analysis voldoende om de OUV aan te tonen? A3.3 Is de juiste methode daarvoor gehanteerd? A3.4 In het geval van een uitbreiding: Is de bijdrage van de site een relevante en steekhoudende toevoeging aan het al bestaande werelderfgoed?
	Antwoorden A3.1 Is er een comparative analysis uitgevoerd? A3.2 Is de comparative analysis voldoende om de OUV aan te tonen? A3.3 Is de juiste methode daarvoor gehanteerd? A3.4 In het geval van een uitbreiding: Is de bijdrage van de site een relevante en steekhoudende toevoeging aan het al bestaande werelderfgoed?
BLOK A	**A4: Integriteit en authenticiteit**
	Vragen A4.1 Is de integriteit voldoende beschreven? Wat wordt gemist? A4.2 Is de authenticiteit voldoende beschreven? Wat wordt gemist?
	Antwoorden A4.1 Is de integriteit voldoende beschreven? Wat wordt gemist? A4.2 Is de authenticiteit voldoende beschreven? Wat wordt gemist?
	A5: Overige opmerkingen
	A6: Conclusie Blok A A6.1 Lijkt de OUV van de property op dit moment te kunnen worden aangetoond? A6.2 Wat is het zwakke punt van de nominatie? Welke kanttekeningen en/of risico's onderkent u?

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization · Werelderfgoed in Nederland

Expertgroep beoordeling werelderfgoednominaties

BLOK B	**Draagkracht en draagvlak**
	B1: Beoogd siteholderschap
	Vragen B1.1 Is het siteholderschap voldoende duurzaam belegd?
	Antwoorden B1.1 Is het siteholderschap voldoende duurzaam belegd?
	B2: Bescherming en beheer
	Vragen B2.2 Is de (juridische) bescherming van de OUV en de attributen al voldoende gewaarborgd? Kan deze op tijd geregeld worden? B2.3 Is de staat van onderhoud voldoende? B2.4 Is het beheer (managementplan) voldoende gegarandeerd? B2.5 Is de monitoring voldoende uitgewerkt? Zijn de juiste indicatoren gehanteerd? B2.6 Is er voldoende geanticipeerd op de uitdagingen en risico's?
	Antwoorden B2.2 Is de (juridische) bescherming van de OUV en de attributen al voldoende gewaarborgd? Kan deze op tijd geregeld worden? B2.3 Is de staat van onderhoud voldoende? B2.4 Is het beheer (managementplan) voldoende gegarandeerd? B2.5 Is de monitoring voldoende uitgewerkt? Zijn de juiste indicatoren gehanteerd? B2.6 Is er voldoende geanticipeerd op de uitdagingen en risico's?

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization · Werelderfgoed in Nederland

Expertgroep beoordeling werelderfgoednominaties

BLOK B	**B3: Draagvlak**
	Vragen B3.1 Is er voldoende bestuurlijk draagvlak/betrokkenheid? B3.2 Is er voldoende maatschappelijk draagvlak?
	Antwoorden B3.1 Is er voldoende bestuurlijk draagvlak/betrokkenheid? B3.2 Is er voldoende maatschappelijk draagvlak?
	B4: Overige opmerkingen
	B5: Conclusie Blok B B5.1 Lijken draagkracht en draagvlak voor de instandhouding van de property voldoende verzekerd? B5.2 Welke kanttekeningen en/of risico's onderkent u?

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization · Werelderfgoed in Nederland

Expertgroep beoordeling werelderfgoednominaties

BLOK C	**Planning**
	Vragen C1.1 Wat moet er nog gebeuren voor een kansrijke nominatie? C1.2 Acht u het geplande jaar van indiening reëel? Zo nee, welk jaar wel?
	Antwoorden
	C2: Overige opmerkingen
	Conclusie Blok C: C3.1 Wat acht u het haalbare jaar van indiening? C3.2 Is dit ook het te adviseren jaar van indiening?

BIJLAGE E: *OPERATIONAL GUIDELINES*: PARAGRAFEN MET BETREKKING TOT CRITERIA, INTEGRITEIT, AUTHENTICITEIT EN SERIËLE NOMINATIES

II.D Criteria for the assessment of Outstanding Universal Value

77. The Committee considers a property as having Outstanding Universal Value (see paragraphs 49-53) if the property meets one or more of the following criteria. Nominated properties shall therefore :

(i) represent a masterpiece of human creative genius;

(ii) exhibit an important interchange of human values, over a span of time or within a cultural area of the world, on developments in architecture or technology, monumental arts, town-planning or landscape design;

(iii) bear a unique or at least exceptional testimony to a cultural tradition or to a civilization which is living or which has disappeared;

(iv) be an outstanding example of a type of building, architectural or technological ensemble or landscape which illustrates (a) significant stage(s) in human history;

(v) be an outstanding example of a traditional human settlement, land-use, or sea-use which is representative of a culture (or cultures), or human interaction with the environment especially when it has become vulnerable under the impact of irreversible change;

(vi) be directly or tangibly associated with events or living traditions, with ideas, or with beliefs, with artistic and literary works of outstanding universal significance. (The Committee considers that this criterion should preferably be used in conjunction with other criteria) ;

(vii) contain superlative natural phenomena or areas of exceptional natural beauty and aesthetic importance;

(viii) be outstanding examples representing major stages of earth's history, including the record of life, significant on-going geological processes in the development of landforms, or significant geomorphic or physiographic features;

(ix) be outstanding examples representing significant on-going ecological and biological processes in the evolution and development of terrestrial, fresh water, coastal and marine ecosystems and communities of plants and animals;

(x) contain the most important and significant natural habitats for in-situ conservation of biological diversity, including those containing threatened species of Outstanding Universal Value from the point of view of science or conservation.

78. To be deemed of Outstanding Universal Value, a property must also meet the conditions of integrity and/or authenticity and must have an adequate protection and management system to ensure its safeguarding.

II.E Integrity and/or authenticity

Authenticity

79. Properties nominated under criteria (i) to (vi) must meet the conditions of authenticity. Annex 4 which includes the Nara Document on Authenticity, provides a practical basis for examining the authenticity of such properties and is summarized below.

80. The ability to understand the value attributed to the heritage depends on the degree to which information sources about this value may be understood as credible or truthful. Knowledge and understanding of these sources of information, in relation to original and subsequent characteristics of the cultural heritage, and their meaning, are the requisite bases for assessing all aspects of authenticity.

81. Judgments about value attributed to cultural heritage, as well as the credibility of related information sources, may differ from culture to culture, and even within the same culture. The respect due to all cultures requires that cultural heritage must be considered and judged primarily within the cultural contexts to which it belongs.

82. Depending on the type of cultural heritage, and its cultural context, properties may be understood to meet the conditions of authenticity if their cultural values (as recognized in the nomination criteria proposed) are truthfully and credibly expressed through a variety of attributes including:

- form and design;
- materials and substance;
- use and function;
- traditions, techniques and management systems;
- location and setting;
- language, and other forms of intangible heritage;
- spirit and feeling; and
- other internal and external factors.

83. Attributes such as spirit and feeling do not lend themselves easily to practical applications of the conditions of authenticity, but nevertheless are important indicators of character and sense of place, for example, in communities maintaining tradition and cultural continuity.

84. The use of all these sources permits elaboration of the specific artistic, historic, social, and scientific dimensions of the cultural heritage being examined. "Information sources" are defined as all physical, written, oral, and figurative sources, which make it possible to know the nature, specificities, meaning, and history of the cultural heritage.

85. When the conditions of authenticity are considered in preparing a nomination for a property, the State Party should first identify all of the applicable significant attributes of authenticity. The statement of authenticity should assess the degree to which authenticity is present in, or expressed by, each of these significant attributes.

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
Werelderfgoed in Nederland

86. In relation to authenticity, the reconstruction of archaeological remains or historic buildings or districts is justifiable only in exceptional circumstances. Reconstruction is acceptable only on the basis of complete and detailed documentation and to no extent on conjecture.

Integrity

87. All properties nominated for inscription on the World Heritage List shall satisfy the conditions of integrity.

88. Integrity is a measure of the wholeness and intactness of the natural and/or cultural heritage and its attributes. Examining the conditions of integrity, therefore requires assessing the extent to which the property:

a) includes all elements necessary to express its Outstanding Universal Value;

b) is of adequate size to ensure the complete representation of the features and processes which convey the property's significance;

c) suffers from adverse effects of development and/or neglect.

This should be presented in a statement of integrity.

89. For properties nominated under criteria (i) to (vi), the physical fabric of the property and/or its significant features should be in good condition, and the impact of deterioration processes controlled. A significant proportion of the elements necessary to convey the totality of the value conveyed by the property should be included. Relationships and dynamic functions present in cultural landscapes, historic towns or other living properties essential to their distinctive character should also be maintained.

90. For all properties nominated under criteria (vii) - (x), bio-physical processes and landform features should be relatively intact. However, it is recognized that no area is totally pristine and that all natural areas are in a dynamic state, and to some extent involve contact with people. Human activities, including those of traditional societies and local communities, often occur in natural areas. These activities may be consistent with the Outstanding Universal Value of the area where they are ecologically sustainable.

91. In addition, for properties nominated under criteria (vii) to (x), a corresponding condition of integrity has been defined for each criterion.

92. Properties proposed under criterion (vii) should be of Outstanding Universal Value and include areas that are essential for maintaining the beauty of the property. For example, a property whose scenic value depends on a waterfall, would meet the conditions of integrity if it includes adjacent catchment and downstream areas that are integrally linked to the maintenance of the aesthetic qualities of the property.

93. Properties proposed under criterion (viii) should contain all or most of the key interrelated and interdependent elements in their natural relationships. For example, an "ice age" area would meet the conditions of integrity if it includes the snow field, the glacier itself and samples of cutting patterns, deposition and colonization (e.g. striations, moraines, pioneer stages of plant succession, etc.); in the case of volcanoes, the magmatic series should be complete and all or most of the varieties of effusive rocks and types of eruptions be represented.

94. Properties proposed under criterion (ix) should have sufficient size and contain the necessary elements to demonstrate the key aspects of processes that are essential for the long term conservation of the ecosystems and the biological diversity they contain. For example, an area of tropical rain forest would meet the conditions of integrity if it includes a certain amount of variation in elevation above sea level, changes in topography and soil types, patch systems and naturally regenerating patches; similarly a coral reef should include, for example, seagrass, mangrove or other adjacent ecosystems that regulate nutrient and sediment inputs into the reef.

95. Properties proposed under criterion (x) should be the most important properties for the conservation of biological diversity. Only those properties which are the most biologically diverse and/or representative are likely to meet this criterion. The properties should contain habitats for maintaining the most diverse fauna and flora characteristic of the bio-geographic province and ecosystems under consideration. For example, a tropical savannah would meet the conditions of integrity if it includes a complete assemblage of co-evolved herbivores and plants; an island ecosystem should include habitats for maintaining endemic biota; a property containing wide ranging species should be large enough to include the most critical habitats essential to ensure the survival of viable populations of those species; for an area containing migratory species, seasonal breeding and nesting sites, and migratory routes, wherever they are located, should be adequately protected.

Serial properties

137. Serial properties will include two or more component parts related by clearly defined links:

a) Component parts should reflect cultural, social or functional links over time that provide, where relevant, landscape, ecological, evolutionary or habitat connectivity.

b) Each component part should contribute to the Outstanding Universal Value of the property as a whole in a substantial, scientific, readily defined and discernible way, and may include, inter alia, intangible attributes. The resulting Outstanding Universal Value should be easily understood and communicated.

c) Consistently, and in order to avoid an excessive fragmentation of component parts, the process of nomination of the property, including the selection of the component parts, should take fully into account the overall manageability and coherence of the property (see paragraph 114).

and provided it is the series as a whole – and not necessarily the individual parts of it – which are of Outstanding Universal Value.

138. A serial nominated property may occur :

a) on the territory of a single State Party (serial national property); or

b) within the territory of different States Parties, which need not be contiguous and is nominated with the consent of all States Parties concerned (serial transnational property)

139. Serial nominations, whether from one State Party or multiple States, may be submitted for evaluation over several nomination cycles, provided that the first property nominated is of Outstanding Universal Value in its own right. States Parties planning serial nominations phased over several nomination cycles are encouraged to inform the Committee of their intention in order to ensure better planning.

BIJLAGE F: *RESOURCE MANUAL PREPARING WORLD HERITAGE NOMINATIONS*: UITTREKSEL MET BETREKKING TOT *ATTRIBUTES*

Contents

convey. This mapping can assist with understanding the relationship between attributes, but it can also highlight conflicts or management issues, and it is essential for the delineation of boundaries.

In the case of extensions to properties, the attributes of the original nomination are examined and consideration is given to how these might be exemplified, extended, complemented or amplified by the attributes of the proposed extension, while bearing the same Outstanding Universal Value.

Checking potential Outstanding Universal Value against World Heritage criteria and identifying appropriate criteria

KEY MESSAGE

Only use criteria which are well supported.

An integral part of the process of demonstrating potential Outstanding Universal Value is to justify one or more of the World Heritage criteria (listed in Section 1.3 of this manual).

There should be a clear and logical connection between the Statement of Outstanding Universal Value and the selection of criteria. If this connection is not clear then this could indicate that the selection of criteria is not appropriate for the property, and the need for reconsideration. Poor application of the criteria can be an obstacle to the evaluation and successful inscription of a property.

Only one criterion needs to be satisfied for a property to be inscribed on the World Heritage List (although in the case of criterion (vi), the Committee considers that it should preferably be used in conjunction with other criteria). There is no necessity or particular advantage in trying to nominate a property under as many criteria as possible if they are not well supported by the research and documentation of specific value and attributes. Including weakly argued criteria does not help a nomination. In addition, using many criteria can have implications for the amount of research needed to support the property, for the comparative analysis, for boundaries and other aspects of the nomination.

The text must go beyond merely asserting that the selected criteria are satisfied, and it must explain why the property justifies each of the criteria. It should also identify the attributes or features that convey the potential Outstanding Universal Value.

For example, with **criterion (ii)**, avoid saying that the property demonstrates an important interchange of human values without explaining what that interchange is and how it can be perceived through the attributes.

Similarly for **criterion (iii)**, the reasons *why* the property constitutes unique or exceptional testimony should be detailed and the attributes conveying this testimony must be identified.

Any justification of these criteria needs to explain not only whether ideas are important (such as an interchange of values or exceptional testimony) but whether the property has attributes that reflect these ideas, and whether and how the ideas can be appreciated or experienced in some way at the property.

In the case of **criterion (vii)**, exceptional natural beauty and aesthetic importance must be supported by clear evidence and rigorous intellectual analysis. Merely asserting that a property has exceptional natural beauty and providing attractive photographs is inadequate.

Criterion (ix) requires 'outstanding examples representing significant ongoing ecological and biological processes...' and this must be demonstrated in a global scientific / thematic context. Accordingly the context should be clear, and the reasons why the property is an outstanding example in this context should be detailed.

Regarding extensions, the assessment of criteria is carried out in relation to the criteria used for the inscription of the original nomination and how they might apply to the proposed extension. The same criteria should be justified for the original nomination and the proposed extension. For a small extension, the proposed area might amplify some of the attributes of the original nomination but not all of them, although it might be concluded that the original criteria are still valid as the overall spread of attributes is still sufficient for justification. Different or new attributes might also be identified within the proposed extension but they should bear the same values as those already recognized as outstanding. An extension would not normally add new values to the original nomination. However a State Party might take the opportunity of nominating an extension to put forward for evaluation new criteria for the combined original property and its extension. In this case, the nomination dossier must encompass the whole property and provide justification for any new criteria.

Assessing authenticity

Contents

Two of the other important requirements specified in the *Operational Guidelines* relate to the authenticity and integrity of the nominated property. Authenticity only applies to cultural properties and to the cultural aspects of 'mixed' properties.

Authenticity is about the link between attributes and potential Outstanding Universal Value. That link needs to be truthfully expressed so that the attributes can fully convey the value of the property.

The Nara meeting of 1994 clearly set out the way, '*Our ability to understand these values depends, in part, on the degree to which information sources about these values may be understood as credible or truthful*' (UNESCO World Heritage Centre, 1994, p. 94).

The *Operational Guidelines* state that '*properties may be understood to meet the conditions of authenticity if their cultural values (as recognized in the nomination criteria proposed) are truthfully and credibly expressed through a variety of attributes*' (Paragraph 82).

The *Operational Guidelines* suggest that the following types of attribute might be considered as conveying or expressing Outstanding Universal Value:
- form and design;
- materials and substance;
- use and function;
- traditions, techniques and management systems;
- location and setting;
- language and other forms of intangible heritage; and
- spirit and feeling.

CASE STUDY

An example of these attributes relating to the Tombs of Buganda Kings at Kasubi (Uganda) are as follows

Form and design

The spatial organization of the Kasubi Tombs site – representing the best extant example of a Baganda palace / architectural ensemble.

• • •

© UNESCO / Lazare Eloundou

Contents

CASE STUDY

Materials and substance

The four royal tombs within the Muzibu Azaala Mpanga, the main building, and the use of materials – wood, thatch, reed, wattle and daub.

Use and function

Religious use – it is a major spiritual centre for the Baganda and is the most active religious site in the kingdom – including cultural / religious practices and rituals.

Traditions, techniques and management systems

Traditional management – the site continues to be managed in a traditional manner through a complex system of responsibilities. Traditions – cultural / religious practices and rituals.

Location and setting

The original location and surviving rural setting – including the agricultural part of the site which continues to be farmed in a traditional manner.

Language and other forms of intangible heritage

Religious use – it is a major spiritual centre for the Baganda and is the most active religious site in the kingdom, including a place where the Kabaka and his representatives carry out important rituals relating to Buganda culture. Such use involves cultural / religious practices and rituals.

Spirit and feeling

The built and natural elements of the Kasubi Tombs site are charged with historical, traditional and spiritual values.

These are a combination of physical attributes, such as buildings and plans, and intangible attributes such as cultural processes. In 2010, one building – the most important architecturally – of the extensive 26 hectare Kasubi Tombs site was damaged by fire. Commitments have been made to reconstruct the damaged building.

For each property the attributes that have been identified as conveying the potential Outstanding Universal Value should be considered for the way they might be said to 'truthfully' convey or express that value. For example, for an urban area it might be appropriate to consider structures, spatial plans, as well as traditions and socio-economic-environmental structures of the living communities that populate the property, and which allow it to express its value.

Authenticity is therefore a measure of how well attributes convey potential Outstanding Universal Value. Authenticity can be compromised if the attributes are weak – communities cease to thrive, buildings collapse, traditions disappear, and so on.

In the case of archaeological sites, authenticity is judged according to the ability of the archaeological remains to truthfully convey their meaning. In many cases, conjectural reconstruction might hinder this process and compromise authenticity. Similarly, while reconstruction of incomplete buildings and structures can be justified in some circumstances, this can also impact on their ability to truthfully convey meaning.

A statement of authenticity needs to set out the ability of a property to convey its potential Outstanding Universal Value through the way its attributes convey their value truthfully (credibly, genuinely) (*Operational Guidelines*, Paragraphs 79–86).

Examples of some questions which might be used in the assessment are provided in the following table. These attributes and questions should not be adopted without critically reviewing the potential Outstanding Universal Value and attributes of the nominated property, and the latter should structure this assessment. Uncritically adopting the following table as a standard recipe may create problems for the nomination.

Attribute	Examples of assessment questions
For all attributes	• Given that authenticity must be judged within the cultural context to which the property belongs, what is that cultural context? • Does the attribute credibly and truthfully convey the potential Outstanding Universal Value of the property? • Can the potential Outstanding Universal Value be understood because the attributes are believable and honestly portray the value? • To what degree is the value present in or expressed by the attributes? • What were the original characteristics of the property's cultural heritage and how have these changed through time? • Have changes in the attributes reduced the ability to understand the value of the property? • Has the property been reconstructed to any degree? If so, was this based on complete and detailed documentation? Was there any conjecture used in the reconstruction? It is noted that reconstruction can sometimes be part of the value.
Form and design	• Has the form or design been changed and, if so, to what extent? It is noted that sometimes change is part of the value. • Is the form or design accurate in all respects?
Materials and substance	• Have the materials, fabric or substance been changed or replaced? If so, to what extent? • Have repairs been carried out using materials traditional to the culture?
Use and function	• Who does the use or function relate to? • Does the use or function continue, or have they been changed, and why? • Has the intensity of use or function changed? • How robust are the societal mechanisms which support the use or function?
Traditions, techniques and management systems	• Who do the traditions, techniques or management systems relate to? • How robust are the societal mechanisms which support the traditions, techniques or management systems? • Are the traditions, techniques or management systems changed or changing, and why? • Has the strength of traditions, techniques or management systems changed, and why? • Have repairs been carried out using methods traditional to the culture?

Contents

Contents

• • •

Attribute	Examples of assessment questions
Location and setting	• Has the location or setting changed and, if so, why and to what extent? Note: Assessing these attributes requires a clear understanding of the boundaries of the property and its appropriate setting, or will have a direct impact on the definitions of the boundaries.
Language, and other forms of intangible heritage	• Who are the people who use the language or are keepers / custodians / practitioners of the intangible heritage? • Do the language or other forms of intangible heritage continue, or have they been changed, and why? • Has the extent of use of language or other forms of intangible heritage declined, and why? • How robust are the societal mechanisms which support the language or other forms of intangible heritage? • How viable is the population which use the language or other forms of intangible heritage? What factors threaten their viability?
Spirit and feeling	• In whom does the spirit or feeling reside? • Does the spirit or feeling continue, or have they changed, and why? • Has the extent of appreciation of the spirit or feeling declined? • How robust are the societal mechanisms which support appreciation of the spirit or feeling? • How viable is the population which appreciate the spirit or feeling?

It is not necessary within the nomination to consider attributes irrelevant to the potential Outstanding Universal Value of the property.

CASE STUDY

Authenticity and integrity for cultural properties

Aflaj *Irrigation Systems of Oman* (Oman)

The collection of aflaj irrigation systems represents some 3,000 still-functioning systems in Oman. Ancient engineering technologies demonstrate long-standing, sustainable use of water resources for the cultivation of palms and other produce in extremely arid desert lands. Such systems reflect the former total dependence of communities on this irrigation and a time-honoured, fair and effective management and sharing of water resources, underpinned by mutual dependence and communal values.

Initially, only a portion of each aflaj system was nominated – from the mother well to the shari'a. Those parts of the system in the settlements, serving the needs of the community through the provision of water for cooking, washing and agriculture, were added to the nomination and the property now reflects the integrity of the whole aflaj system.

• • •

© UNESCO / Véronique Dauge

BIJLAGE G: INDICATIEF PLANNINGSSCHEMA WERELDERFGOEDNOMINATIES

Indicatief planningsschema Werelderfgoednominaties

Tijdstip	Activiteit
Juni 20xx + 1	**Besluit UNESCO Werelderfgoedcomité**
Mei 20xx + 1	Advies ICOMOS/IUCN bekend
September 20xx	ICOMOS/IUCN technische evaluatiemissie op locatie; daarna verstrekken aanvullende informatie (op verzoek)
Januari 20xx	**Indienen nominatiedossier** door de Staat bij UNESCO WHC
December 20xx-1	Definitieve opmaak en druk nominatiedossier (incl. MP!)
	Besluit tot indiening **door Ministerraad**
November 20xx-1	Besluitvorming in voorportalen Ministerraad
	Definitief advies aan bewindslieden (RCE/EenK aan M OCW; EZ aan S EZ) m.b.t. al dan niet nomineren bij UNESCO (mede op basis van *peer review* en *completeness check*)
	Ontvangst reactie UNESCO WHC op *completeness check*; verwerken opmerkingen (uiterlijk 15 november)
September-Oktober 20xx-1	**Lokaal vaststellen (bestuurlijk) definitief nominatiedossier (incl.MP)**
	Inhoudelijk afronden eindconcept nominatiedossier (incl. MP)
September 20xx-1	Indienen Engelstalig concept-nominatiedossier bij UNESCO WHC voor *completeness check (Operational Guidelines, para 127)*
	Verwerken reacties *peer review(s)* [*of eventueel no go-advies*]
Juni-Juli 20xx-1	Indienen Engelstalig concept-nominatiedossier bij *peer reviewer(s)*
	Vaststellen Engelstalig concept-dossier (incl. MP)
Mei-Juni 20xx-1	Vertalen
	Vaststellen (inhoudelijk) Nederlandstalig concept-dossier (incl.MP)
	…………………
	Start beeldredactie, opmaak en vormgeving
	(doorlopen cyclisch proces met alle relevante stakeholders en shareholders)
	………………
	Start opstellen Management Plan conform *Operational Guidelines, Annex 5, Resource Manual nominations and Resource manuals Management Plans*; speciale aandacht voor doelmatigheid bescherming en beheer van OUV; inclusief convenant/overeenkomst tussen betrokken stakeholders.
	Evt. inschakelen ICOMOS Internationaal of IUCN-Internationaal bij nominatieproces (*upstream process; vrijwillig*)
20xx-n	Verzekeren bestuurlijk en lokaal draagvlak bij betrokkenen
	Verzekeren wetenschappelijke kwaliteit en externe beoordeling
20xx-n	Start opstellen nominatiedossier conform Operational Guidelines, Annex 5 en Resource Manual; Speciale aandacht voor *comparative analysis*, nominatiecriteria en OUV, attributen, integriteit en authenticiteit, grenzen en bufferzone(s)
20xx-n	**Start nominatietraject / vaststellen Plan van Aanpak/Projectplan** (inclusief heldere verantwoordelijkheids- en rolverdeling en begroting)
April 2015	Besluit bewindslieden OCW en EZ m.b.t. volgorde Werelderfgoednominaties
November '14 -Maart '15	Haalbaarheids- en prioriteringsadvies Expertgroep aan DGCM
31 Oktober 2014	Indienen informatie t.b.v. advies Expertgroep werelderfgoednominaties
Oktober 2013-2014	Vergaren relevante informatie – opstellen concept-*Statement of OUV* – uitvoeren *comparative analysis* – invulling format
Oktober 2013	Start Prioritering werelderfgoedominaties 2016-2025
April – Augustus 2011	Besluit bewindslieden OCW en EZ; indiening Tentative List bij UNESCO WHC
November 2010	Advies Commissie Herziening Voorlopige Lijst

Legenda: 20xx is jaar van indiening nominatie; 20xx-1 is jaar ervoor; 20xx+1 is jaar erna.

FOTOVERANTWOORDING

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed:
pagina's 1, 4, 14, 18, 20, 23, 26, 29, 30, 32, 40, 44, 46, 49.

Dré van Marrewijk:
pagina's 8, 12, 22, 28, 36, 39, 42, 52, 55, 56.